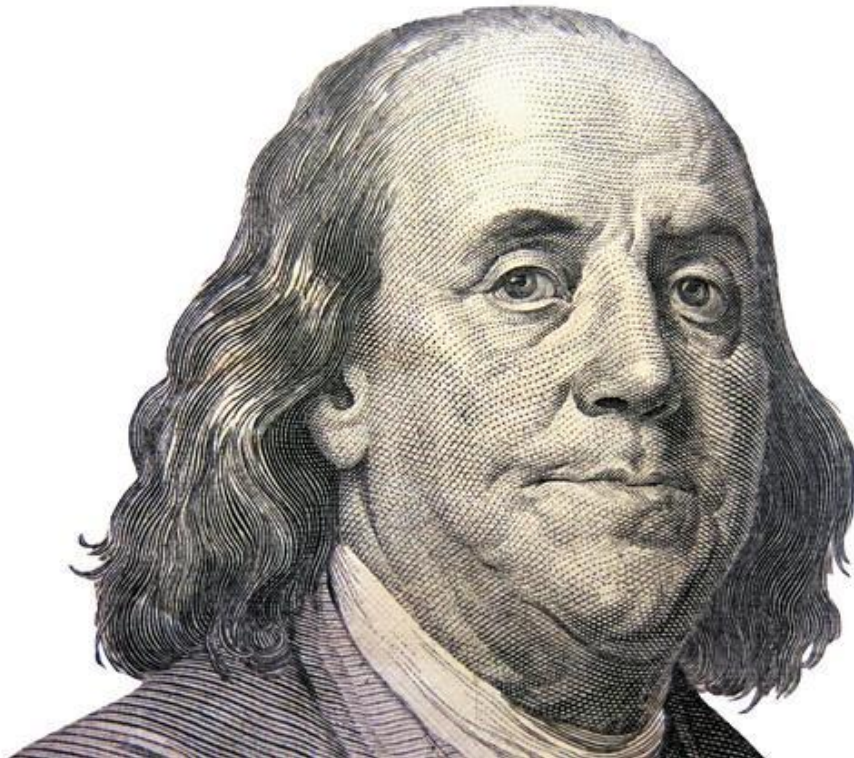

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen van Franklin tot Trump

Een ideeëngeschiedenis van MVO in de Verenigde Staten 1776-2016

Promotor prof. dr. Luc van Liedekerke

Masterproef aangeboden tot het verkrijgen van de
graad van Master in de Wijsbegeerte door:

Lars Jilling Krekt

Academiejaar 2016/2017

Inhoud

Inleiding	2
1 Benjamin Franklin en MVO	5
1.1 Benjamin Franklins onderneming.....	5
1.2 Benjamin Franklins ondernemersethiek	7
1.3 Reflectie.....	11
2 Het evangelie van de welvaart.....	12
2.1 De opkomst van grote bedrijven.....	12
2.2 De marginale rol voor maatschappelijke verantwoordelijkheid	15
2.3 Reflectie.....	18
3 Vooruitgang en crisis.....	19
3.1 Vooruitgang	19
3.2 Crisis.....	22
3.3 Reflectie.....	24
4 De geboorte van Corporate Social Responsibility	25
4.1 MVO en de koude oorlog	25
4.2 Groei en globalisering.....	28
4.3 Reflectie.....	32
5 Het einde van de geschiedenis van MVO.....	33
5.1 MVO als standaard	33
5.2 De stand van zaken	36
5.3 Reflectie.....	39
6 Besluit.....	41
Bibliografie	43
Samenvatting.....	47

Inleiding

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) is geen eenduidig begrip. Het wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd en gedefinieerd. Het is geen letterlijke vertaling van Corporate Social Responsibility (CSR) maar heeft wel betrekking op eenzelfde idee. Het betreft, zoals de naam al zegt, de verantwoordelijkheden van ondernemingen ten opzichte van de samenleving waarin ze opereren. Deze verantwoordelijkheden reiken verder dan de verantwoordelijkheid ten aanzien van de eigenaar/aandeelhouders en zijn gericht op andere *stakeholders* (belanghebbenden). Deze belanghebbenden kunnen zowel intern (bijvoorbeeld werknemers) als extern (bijvoorbeeld klanten, milieuorganisaties) zijn. Naast MVO worden ook andere termen in dit verband gebruikt, zoals bedrijfsethiek en duurzaam ondernemen. MVO Vlaanderen afficheert zich bijvoorbeeld als kenniscentrum duurzaam ondernemen en wijst op verschillende standaarden van MVO. Een scala aan richtlijnen en systeemnormen geven bedrijven de mogelijkheid om MVO in hun bedrijfsprocessen door te voeren.¹ Voornamelijk gaat het om vrijwillige maatregelen waarvoor geen wettelijke plicht bestaat. MVO is tegenwoordig een aanvaard begrip in zowel het bedrijfsleven als de academische wereld. De invulling die aan MVO wordt gegeven is aan verandering onderhevig.

In deze masterproef wordt de geschiedenis van MVO onderzocht. Hierbij worden de termen MVO en CSR inwisselbaar gebruikt, hoewel de invulling van de begrippen dus divers is. Het doel is juist deze veranderingen te signaleren en na te gaan hoe ideeën zich ontwikkelen. Het past daarom ook niet om deze term van tevoren te definiëren. De vraag naar de sociale verantwoordelijkheden van ondernemingen kan gesteld worden voor elk moment in de geschiedenis dat ondernemingen bestonden, ook al bestond de term MVO nog niet. Daar aan gekoppeld is de vraag wat er verstaan wordt onder verantwoordelijkheid (*responsibility*), maatschappij (*social*) en ondernemer (*corporation*). Een kort antwoord daarop is dat ook dit ideeën zijn.

In zijn populaire boek *Sapiens* omschrijft Yuval Noah Harari een *corporation* (corporatie of vennootschap) als een fictie die alleen bestaat als een gedeeld geloof. Het geloof in een entiteit die geldt als rechtspersoon, hoewel een concreet persoon ontbreekt, maakte het mogelijk om te investeren met beperkte aansprakelijkheid. Een *corporation*, waar het *corpus* (lichaam) ontbreekt, verkrijgt zo niet alleen een bestaan als juridische fictie, maar kan ook een enorme macht vertegenwoordigen.² Het is juist deze macht die vragen oproept ten aanzien van de maatschappelijke verantwoordelijkheid, hoewel ook een eenmanszaak zich kan bezighouden met MVO. Voor een maatschappij geldt ook dat deze bestaat als gedeeld idee. Harari noemt ter illustratie de Codex Hammurabi en Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring. De onafhankelijkheidsverklaring kan gezien worden als geboortecertificaat van de VS en geldt nog steeds als sociaal contract voor het huidige Amerika, terwijl de Code Hammurabi inzichten biedt in de wetten van het Babylonische rijk.³ Bij MVO draait het om de verhouding tussen de ideeën over maatschappij en onderneming.

---

¹MVO-instrumentenwijzer <https://www.mvovlaanderen.be/MVO-instrumentenwijzer> Geraadpleegd 23-02-2017.

² Harari, Y.N., *Sapiens, A Brief History of Humankind*, (London: Vintage books, 2014), 32-35.

³ Harari, Y.N., *Sapiens*, 117-122.

Een beschrijving van de geschiedenis van MVO begint vaak met een verwijzing naar deze Codex Hammurabi om aan te tonen dat de zorg om verantwoord ondernemen al begon met het ontstaan van handel.⁴ Daarnaast wordt verwezen naar de middeleeuwse scholastiek, waar een discussie bestond over het belang en vaststelling van een *juiste prijs*, een redelijke prijs waaruit geen overdreven winstbejag bleek. Sommige geschiedenissen vermelden dat bedrijven zijn ontstaan uit gilden en handelsmaatschappijen. Maar de geschiedenis van CSR wordt meestal pas beschreven vanaf het moment dat de term in gebruik kwam in de twintigste eeuw. Als term in het Nederlandstalige bedrijfsleven raakte MVO pas geïnstitutionaliseerd in de huidige eeuw, maar het Engelse CSR werd halverwege de vorige eeuw geïntroduceerd in de VS. Lang voor de term bestond was er discussie over maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemers. Deze bestond in middeleeuws Europa en werd meegenomen door Europese kolonisten naar de Verenigde Staten. Voor de relatief recente discussie over MVO is het dus mogelijk om historische equivalenten te zoeken.

Chronologisch start dit onderzoek vanaf de onafhankelijkheidsverklaring van de VS. In het bijzonder wordt onderzocht hoe de ideeën van Benjamin Franklin (1706-1790) zich verhouden tot MVO. De invloed van Benjamin Franklin op de Verenigde Staten kan moeilijk overschat worden. Hij vergaarde roem als *founding father* en wetenschapper maar daarvoor had hij zich al bewezen als succesvol ondernemer. Als schrijver, drukker en uitgever maakte hij zijn fortuin en had hij bovendien een grote invloed op de publieke opinie. Toch ontbreekt hij vooralsnog in geschiedenissen van MVO. Na een analyse van Franklins ondernemersethiek wordt een chronologisch overzicht gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen in het denken over MVO tegen de historische ontwikkelingen in de Verenigde Staten. De geschiedenis eindigt bij Trump, wiens spraakmakende verkiezing tot President uitnodigt tot speculaties over de richting waarin MVO zich zal ontwikkelen. Voor de beschrijving van deze geschiedenis is veel ontleent aan het boek *Corporate Responsibility, The American Experience*.⁵ Het boek biedt een overzicht van de theorieën en de praktijk van verantwoord ondernemen vanaf de industriële revolutie tot aan de eenentwintigste eeuw. Benjamin Franklin ontbreekt in deze studie. Dat lijkt onterecht. Peter Baida heeft in zijn boek *Poor Richard's Legacy* gewezen op het belang van Franklin op Amerikaanse ondernemingswaarden.⁶ Deze masterproef zal beide aan elkaar koppelen en onderzoeken welke rol Benjamin Franklin speelde in de ideeëngeschiedenis van MVO. Ieder hoofdstuk zal daarom afsluiten met een korte reflectie op de ontwikkeling van MVO en de relatie met het denken van Franklin.

Foucault waarschuwde bij het beschrijven van een ideeëngeschiedenis voor een retrospectieve interpretatie waarbij achteraf een eenheid wordt toegeschreven aan ideeën die gezamenlijk tot een doel hebben geleid.⁷ Het gaat hier dus niet om een ontstaansgeschiedenis van MVO, maar om het denken over MVO op verschillende momenten

---

⁴ Zie bijvoorbeeld: J.J. Asongu, 'The History of Corporate Social Responsibility', *Journal of Business and Public Policy*, 1, 2 (2007), 1-18 (8).

⁵ K. E. Goodpaster (red.), A.B. Carroll, e.a. *Corporate Responsibility, The American Experience*, (Cambridge: Cambridge University Press 2012).

⁶ P. Baida, *Poor Richard's Legacy, American Business Values from Benjamin Franklin to Michael Milken*, (New York: Quill William Morrow, 1990)

⁷ M. Foucault, *De woorden en de dingen, Een archeologie van de menswetenschappen*, W. van der Sar (vert.), (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2012), 205-207.

in de geschiedenis. De geschiedenis heeft daarbij wel invloed op het denken in latere perioden. Het denken over MVO past binnen de veel bredere discussie over economische systemen en de rol van het kapitalisme. Daarnaast is het denken beïnvloed door maatschappelijke veranderingen. Belangrijke historische gebeurtenissen, zoals de afschaffing van slavernij, oorlogen en aandacht voor de rechten van minderheden en vrouwen hebben hun weerslag gehad op het denken over de maatschappij en de verantwoordelijkheid van bedrijven. De ontwikkelingen in de maatschappij, de M in MVO, worden als gegeven beschouwd en alleen behandeld daar waar een directe verband is met het denken over MVO of om enige context te schetsen.

De geschiedenis van het kapitalisme is ook te veelomvattend om hier te behandelen, enkel enige belangrijke ontwikkelingen zullen genoemd worden. Kapitalisme werd als term pas lang na het ontstaan van het fenomeen uitgevonden in de negentiende eeuw. Kenmerkend voor het kapitalisme is de vrije markt, een decentrale organisatie van commodificeerbare productiegoederen, inclusief arbeid, en rechten voor het individu, met name eigendomsrechten.⁸ Deze kenmerken zijn veel eerder in de geschiedenis herkenbaar. Kapitalisme is niet simpelweg het vergaren van welvaart, maar het investeren van de winst in nieuwe productie om het kapitaal te vergroten. Hiervoor is vertrouwen nodig dat de investering geld oplevert. Kapitalisme vertrouwt daarmee op groei. Een voortdurende mogelijkheid om met kapitaal meer kapitaal te realiseren. Dit idee speelde een rol bij het ontstaan van nieuwe industrieën en technologische vernieuwingen. Maar ook bij de kolonisatie van de wereld door Europese landen. De verovering van Aziatische gebieden door Nederland in de zeventiende eeuw werd niet door de overheid georganiseerd, maar door de VOC, de eerste naamloze vennootschap met vrij verhandelbare aandelen. Het voorbeeld werd gevolgd in Engeland. Voor de kolonisatie van Amerika werden vergunningen afgegeven aan de *Virginia Company*. Hoewel de puriteinen als grondleggers van de Verenigde Staten worden gezien, was de eerste kolonie in de VS er dus een van ondernemers. Honderd jaar later werd in Boston Benjamin Franklin geboren, bij wie de invloed van ondernemers en puriteinen te herkennen viel.

---

⁸ J. Kocka, *Capitalism, A short History*, J. Riemer (vert.), (Princeton: Princeton University Press, 2016), 1-14.

1 Benjamin Franklin en MVO

In dit hoofdstuk staat Benjamin Franklins ondernemersethiek centraal en de wijze waarop deze past in de geschiedenis van het maatschappelijk verantwoord ondernemen. Enkele biografische elementen helpen om de ideeën van Franklin te plaatsen, want deze ideeën zijn ook een uitdrukking van algemeen heersende opvattingen.

1.1 Benjamin Franklins onderneming

Een onderneming in koloniaal Amerika leek weinig op een hedendaagse onderneming. In een grotendeels agrarische samenleving hadden de kleine bedrijfjes meer weg van huisvlijt dan dat ze te vergelijken waren met huidige (multinationale) ondernemingen. Een groot deel van de koloniale economie was gebaseerd op ruilhandel, mede door een gebrek aan valuta. Er was geen sprake van middeleeuwse gilden, maar een traditionele manier van werken werd wel in stand gehouden. Ambachtslieden werkten volgens het Europese systeem van een meester met leerlingen, waarbij een leerling zo'n zeven jaar gebonden was aan een meester voordat hij (het ging bijna altijd om mannen) gezet werd en een eigen inkomen kon gaan verdienen. Toch werd de koloniale economie ook gekarakteriseerd door ondernemerschap, omdat veel door de kolonisten zelf moest worden opgebouwd of geïmporteerd vanuit Europa. De koloniale economie verschilde van die in Europa juist door de grote afhankelijkheid van Europese belangen.⁹ De snelgroeiende bevolking bood kansen in de handel en productie, terwijl de machtsstructuren kleiner waren dan in Europa. Er was een grotere vrijheid om te ondernemen, al was de vrijheid van denken niet per se groter dan in Europa. De invloed van diverse protestantse geloofsrichtingen was groot, maar Europese verlichtingsideeën vonden ook hun weg. De mogelijkheid om eigen vermogen op te bouwen stond open voor een groot deel van de bevolking. De Amerikaanse koloniale economie werd daardoor al vroeg gekenmerkt door ondernemerschap en kapitalisme.¹⁰ De eerste die de spreekwoordelijke Amerikaanse droom van krantenjongen tot miljonair bijna letterlijk in praktijk leefde was Benjamin Franklin.

Franklin leerde het vak van drukker bij zijn oudere broer in Boston en schreef onder pseudoniemen stukken voor hun krant totdat hij uit onvrede wegliep en in de leer ging bij een drukker in Philadelphia. Na enkele jaren bij een Londense drukkerij keert Franklin terug naar Philadelphia. In 1728 begon hij met een zakenpartner zijn eigen drukkerij. Hij slaagde er al snel in zijn vroegere leermeester te overvleugelen. Toen hij later de status van officiële drukker van de overheid wist te verwerven bleek Franklin ook de meerdere van andere concurrenten. Al op zijn veertigste kon Franklin stoppen met de actieve uitvoering van zijn bedrijf. Hij had voldoende kapitaal vergaard om zich op de wetenschap te gaan richten, naast de maatschappelijke betrekkingen die hij bekleedde. Kwam vooral voort uit de uitgave van een krant, *Poor Richard's* almanak en drukopdrachten voor de overheid. Daarnaast leverde ook handel in kantoorartikelen en papier een steeds grotere bijdrage. Meer bijzonder was het netwerk wat Franklin

---

⁹ C. Shammas, 'Consumer Behavior in Colonial America', *Social Science History*, 6, 1 (1982), 67-86.

¹⁰ E.J. Perkins, "The Entrepreneurial Spirit in Colonial America: The Foundations of Modern Business History", *The Business History Review*, 63, 1 (1989), 160-186.

opbouwde in andere delen van Amerika door krediet te verstrekken om nieuwe drukkerijen te starten. Naar eigen zeggen was dit om jonge ondernemers te helpen. Omdat Franklin de kandidaten zorgvuldig selecteerde op basis van zijn ethische principes werden de meeste drukkerijen een succes en verloor Franklin nooit geld, maar maakte juist winst. Daarnaast bood het netwerk een afzetmarkt voor zijn publicaties. Filantropie was niet de voornaamste drijfveer om de jonge ondernemers te helpen.¹¹

Veel van Franklins activiteiten waren toch gedeeltelijk filantropisch. Gedurende zijn hele carrière als drukker en uitgever hield hij zich ook bezig met maatschappelijke projecten, zoals het bestraten van zandwegen, het vergroten van de hygiëne in de stad, het aanbrengen van verlichting, het organiseren van een brandweer en het bij elkaar brengen en trainen van een militie ter verdediging van de stad.¹² Hoewel filantropie niets nieuws was, was de vorm die Franklin eraan gaf wel vernieuwend. Filantropie was van oudsher een zaak van de rijken (individuen of instellingen) die projecten financierden ten behoeve van de armen. Franklin organiseerde zijn projecten juist van onderaf, door samenwerking te zoeken en fondsen in te zamelen bij de middenstand. Hij wist daarbij ook de overheid te betrekken waardoor er een soort publiek-private samenwerking ontstond. Een manier van organiseren en financiering welke nog steeds populair is in de Verenigde Staten.¹³

Franklin was daarnaast actief in de vrijmetselarij, waarbij projecten voor het algemene nut ondernomen werden, en hij had zijn eigen club opgericht, die intellectuele ontplooiing beoogde te bereiken. Bij Franklins maatschappelijke projecten speelde ook het eigenbelang mee. Dit bleek bijvoorbeeld uit Franklins publicatie waarin hij pleitte voor de invoering van papiergeld. Hij gaf hierbij blijk van een voor die tijd geavanceerd economisch inzicht. Karl Marx zou Franklins arbeidswaardetheorie later citeren "*Trade in general being nothing else but the Exchange of Labour for Labour, the Value of all Things is (...) most justly measured by Labour.*"¹⁴ Toen de koloniale overheid besloot om papiergeld in te voeren kreeg Franklin de opdracht om het geld te drukken waardoor zijn maatschappelijke betrokkenheid gekoppeld werd aan het behalen van winst. Franklin toonde zijn inventiviteit door met een nieuwe drukmethode moeilijk te vervalsen documenten te vervaardigen. Hij wist zijn controle over de media handig uit te buiten, maar behield wel wat we nu objectieve journalistieke standaarden zouden noemen. Hij was een verdediger van de vrije journalistiek, maar sprak aan het van zijn leven zijn weezin uit over de journalistiek die tot een soort roddelpers was verworden. In zijn autobiografie benadrukte hij de waarden die hij zelf hoog had gehouden als drukker.¹⁵

---

¹¹ R. Frasca, 'From Apprentice to Journeyman to Partner: Benjamin Franklin's Workers and the Growth of the Early American Printing Trade', *The Pennsylvania Magazine of history & biography*, Vol. CXIV, 2 (Philadelphia, April 1990), 245-255.

¹² A.M. McHanon, "'Small Matters': Benjamin Franklin, Philadelphia, and the 'Progress of Cities'", *The Pennsylvania Magazine of History & Biography*, 116 (1992), 162.

¹³ D. Gifford, 'Was Benjamin Franklin the father of American philanthropy?', O Say Can You See? Stories from the National Museum of American History. <http://americanhistory.si.edu/blog/benjamin-franklin-philanthropy> . Geraadpleegd 04-07-2017.

¹⁴ J.A. Leo Lemay, *The Life of Benjamin Franklin, volume 1, Journalist, 1706-1730*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 408.

¹⁵ R. Frasca, *Benjamin Franklin's Printing Network, disseminating Virtue in Early America*, (Columbia: University of Missouri Press, 2006), 45.

1.2 Benjamin Franklins ondernemersethiek

Uit Franklins geschriften bleek zijn ondernemersethiek. Soms impliciet, maar vaak ook expliciet benadrukte Franklin het belang van de persoonlijke moraal voor een succesvol leven en voor het vergaren van welvaart. In sommige publicaties verkondigde Franklin, vaak onder pseudoniem, levenswijsheden en humoristisch maatschappelijk commentaar waarmee hij inspeelde op populaire ideeën. Andere van zijn teksten waren juist persoonlijk en drukten expliciet zijn eigen ideeën uit. Deze scheiding was niet heel strikt, maar *Poor Richard's Almanack* behoorde bij de eerste categorie en de later uitgegeven *The Autobiography* bij de tweede. In zijn autobiografische teksten presenteerde Franklin zichzelf als een voorbeeld voor volgende generaties. Afgezien van de vraag in hoeverre dit overeenkwam met Franklins werkelijke leven, gaven deze teksten een inzicht in Franklins overtuigingen. Een van de bekendere ideeën die hij belangrijk vond, waren de dertien deugden.

Franklin begon zijn dag met de vraag wat voor goeds hij zou doen en sloot de dag af met een reflectie op hetgeen hij gedaan had. Wat Franklin bedoelde met goed is af te leiden uit de lijst met dertien deugden die hij opgesteld had om zichzelf in te oefenen. In een boekje hield hij systematisch bij hoe hij presteerde op onderdelen. Hij streefde er naar om ieder week een van de deugden te verinnerlijken. De deugden rangschikte hij in een volgorde zodat deze elkaar zouden ondersteunen. De moeilijkste deugden kwamen als laatste:¹⁶

1. Soberheid   Eet u niet ongens. Drink niet overmatig.
2. Zwijzaamheid   Spreek alleen als het anderen en uzelf tot voordeel strekt. Vermijd ijdele praat.
3. Ordelijkheid   Zorg dat alles zijn plaats heeft. Besteed voldoende tijd aan elk deel van uw werk.
4. Besluitvaardigheid   Besluit te doen wat gedaan moet worden. En voer uw besluit ook uit.
5. Zuinigheid   Geef slechts geld uit tot nut van uzelf of anderen: met andere woorden, verspil niets.
6. Vlijt   Laat geen tijd verloren gaan. Wees altijd met iets nuttigs bezig. Onthoud u van zinloze bezigheden.
7. Oprechtheid   Bedien u niet van schadelijk bedrog. Wees onschuldig en rechtvaardig van geest; en spreek uit het hart.
8. Rechtvaardigheid   Doe niemand onrecht, hetzij door hem schade te berokkenen hetzij door de voordelen te ontzeggen die hem toekomen.
9. Matigheid   Vermijd uitersten. Erger u niet aan beledigingen, hoezeer u ook meent hier reden toe te hebben.
10. Zindelijkheid   Wees altijd proper van lichaam, kleding of woning.
11. Bedaardheid   Laat u niet van de wijs brengen door kleinigheden of kleine, onvermijdelijke ongelukjes.
12. Kuisheid   Heb alleen vleselijke gemeenschap tot bevordering van de gezondheid of tot het verwekken van nageslacht; nimmer zó dat het al uw kracht ontnemt of de rust en reputatie van anderen schaadt.
13. Nederigheid   Volg het voorbeeld van Jezus en Socrates.

---

¹⁶ B. Franklin, *De Autobiografie*, vert. M. Van Gelder (Gorredijk: Bornmeer, 2008), 111-120.

Van deze deugden kregen zuinigheid en vlijt bijzondere aandacht. In *The way to wealth* werden alle spreuken over deze deugden uit *Poor Richard's Almanack* samengebracht in een verhaal. De spreuken had Franklin ontleend uit diverse bronnen en soms aangepast. De spreuken waren een soort (humoristische) tegeltjeswijsheden. De tekst bleek een groot succes en werd vele malen herdrukt. De nadruk op hard werken en spaarzaamheid leverde Franklin later de kritiek op dat hij materialistisch zou zijn. Dit werd versterkt door de tekst *Advice to a young Tradesman, written by an old One*, met de fameuze beginregel 'Remember that Time is money'. Naast zuinigheid en vlijt, werd hier het belang van rente onder de aandacht gebracht; kapitaal kon meer kapitaal opbrengen.¹⁷

Max Weber citeerde deze tekst, als archetypisch voorbeeld van een kapitalistische geest, in het kader van zijn these dat het protestantisme een belangrijke stimulans is geweest voor het kapitalisme.¹⁸ Volgens veel latere historici was Webers these achterhaald, maar economen en sociologen stonden welwillender tegenover dit verband. Er waren veel aanwijzingen dat het protestantisme een versterkende invloed had op het kapitalisme, al moest het protestantisme niet als voorwaarde worden gezien voor het ontstaan van kapitalisme.¹⁹ Weber herkende in Franklins tekst een kapitalistisch ideaal; het vergaren van kapitaal om het kapitaal, hierbij gedreven door een christelijke ascetische houding. In plaats van op God was de houding gericht op het vergaren van kapitaal. God werd hiermee naar de achtergrond gedrongen.

Hoewel Franklin sceptisch stond tegenover religie, verklaarde hij uiteindelijk wel zijn geloof in God, zoals bleek uit de laatste zinnen: "*He that gets all he can honestly, and saves all he gets (necessary Expences excepted) will certainly become RICH; If that Being who governs the World, to whom all should look for a Blessing on their honest Endeavours, doth not in his wise Providence otherwise determine*". Het materieel succes zag hij als beloning van God, voor hard werken en deugdzaam leven. Het verband tussen protestantse en kapitalistische waarden kwam hier inderdaad naar voren. Weber vroeg zich daarbij af hoe "deze filantroop" (Franklin) zulke materialistische woorden op zo'n moralistische wijze kon opschrijven.²⁰ Franklin, die sterk beïnvloed was door het verlichtingsideaal, committeerde zich niet aan een kerk, maar hield zich aan protestantse waarde, waaronder de arbeidsethos. Franklins ideeën waren niet puur kapitalistisch; geld verdienen was voor hem niet het hoogste goed. Zuinigheid en vlijt waren geen ijdele idealen, maar praktisch noodzakelijk om uit de schulden te komen; want "een lege zak kan niet rechtop staan".²¹

Franklin koppelde zijn ondernemerschap aan een sterke maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zo heeft Franklin nooit uitvindingen gepatenteerd, want, zo schreef hij: "Daar wij groot voordeel hebben van de uitvindingen

---

¹⁷ B. Franklin, 'Advice to a Young Tradesman, 1748', L.W. Labaree (red.), *The Papers of Benjamin Franklin*, 3, January 1, 1745, through June 30, 1750, (New Haven: 1961), 304–308.

¹⁸ J. Kocka, *Capitalism*, 14-21.

¹⁹ E. Aerts, 'La religione nell'economia. L'economia nella religione. Europa 1000-1800.', *Religione e istituzioni religiose nell'economia europea. 1000-1800* : Atti della Quarantatreesima Settimana di Studi, 8-12 maggio 2011, F. Ammannati, red., Firenze (2012), 87.

²⁰ M. Weber, *De Protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*, vert. M. Wildschut (Amsterdam: 2012), 37-39.

²¹ B. Franklin, *De Autobiografie*, 113, 131.

van anderen, zouden we elke gelegenheid te baat moeten nemen om onze eigen uitvindingen voor anderen tot nut te maken, en dat vrijelijk en ruimhartig.”²² Tegen de tijd, in 1742, dat hij dit schreef was hij al wel een rijk man. Onder invloed van Locke’s ideeën over privaat eigendom was het idee van intellectueel eigendom ontstaan en werd het concept patent juridisch uitgewerkt. Patenten zouden later juist belangrijk worden om innovatie te stimuleren.

Franklin-biograaf Leo Lemay noemde *The way to wealth* een lofzang op de hardwerkende achttiende-eeuwse calculerende burger. Tot die tijd was er vrijwel uitsluitend waardering voor de hogere klassen, bij wie handenarbeid geminacht werd. Franklin had juist lof voor het arbeidsethos. Zeker uit de spreuken in zijn almanak sprak een pleidooi voor een egalitaire samenleving.²³ Dit egalitarisme was nog wel beperkt en voornamelijk gericht tegen een klassenmaatschappij en tegen erfopvolging. Het beperkte zich tot het blanke mannelijke deel van de bevolking. Franklin was geen voorstander van inkomensgelijkheid, maar wel van een meritocratische samenleving die gelijke kansen bood. Franklins aandacht voor oprechtheid en rechtvaardigheid had ook betrekking op zijn onderneming. Er bestaat een, waarschijnlijk apocrief maar passend, verhaal, waarin Franklin een lasterlijk pamflet van een klant had geweigerd, nadat hij een nachtje op de plankenvloer had geslapen om zichzelf ervan te overtuigen dat hij ook met weinig geld tevreden zou kunnen zijn. Leo Lemay benadrukte dat geld voor Franklin geen doel op zich was, maar een middel om goed mee te doen. Franklins ethiek was waarschijnlijk sterk beïnvloed door de Quaker kooplieden die veel aanwezig waren in Philadelphia. Franklin was enige tijd in dienst bij een Quaker met dezelfde waarden, waaronder een afkeer van schulden en eerlijkheid in zaken. Dit maakte betrouwbare en succesvolle handelsrelaties mogelijk.²⁴

Naast de lessen uit de praktijk had Franklin nauwelijks een formele educatie. Hij was grotendeels autodidact en zeer belezen. Het puriteins gedachtegoed was alomtegenwoordig in Noord-Amerika en werd in de tijd van Franklin in belangrijke mate verwoord door Cotton Mather met ruim vierhonderd publicaties.²⁵ Franklins schrijven was daarnaast beïnvloed door neo-klassieke literatuur van auteurs als Bunyan, Defoe, Addison en Swift en door teksten van de Port-Royalisten en vooral Locke. Moralisme had een centrale plaats. “*I shall venture to lay it down as a Maxim, That no Piece can properly be called good, and well written, which is void of any Tendency to benefit the Reader, either by improving his Virtue or his Knowledge.*” schreef Franklin in *The Pennsylvania Gazette* van twee Augustus 1733.²⁶ Al had Franklins mening ook te maken met de voorkeur van het lezerspubliek. Hoewel Franklin zelf geen lid was van een kerk, leefde hij wel in een Protestantse samenleving en onderschreef hij de belangrijkste waarden van deze gemeenschap. Daarbij hoorde het geloof in God en het belang van goede werken.

---

²² B. Franklin, *De Autobiografie*, 156.

²³ J.A. Leo Lemay, *The Life of Benjamin Franklin, volume two, Printer and Publisher, 1730-1747* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006), 209, 576-577.

²⁴ F.B. Tolles, ‘Benjamin Franklin’s Business Mentors: The Philadelphia Quaker Merchants’, *The William and Mary Quarterly*, 4 (1947), 60-69.

²⁵ H.S. Stout, *The New England Soul, Preaching and Religious Culture in Colonial New England*, (Oxford: Oxford University Press 1986), 129.

²⁶ B.I. Granger, *Benjamin Franklin, An American Man of Letters*, (Ithaca, NY: Cornell University Press 1964), 2-4.

Franklin was de enige Amerikaan die serieus werd genomen door intellectueel Europa, hoewel dat met name te danken was aan zijn verdiensten op empirisch wetenschappelijk gebied. Zijn ideeën werden door tijdgenoten zeer gerespecteerd. Franklin onderhield contact met David Hume die schreef dat Amerika veel goede dingen had gebracht maar Franklin was ‘*the first Philosopher, and indeed the first Great Man of Letters*’.²⁷ Toch was zijn denken was voor de meeste latere filosofen niet de moeite van het beschouwen waard.²⁸ Daarbij was hij niet makkelijk in een categorie te plaatsten. Zoals gezegd was Karl Marx lovend over Franklins arbeidswaardetheorie, maar viel Max Weber juist het kapitalistische denken van Franklin op. Franklin was geen revolutionair denker. Zijn teksten waren meer een uitdrukking van een heersend sentiment dat weerklank vond bij een groot publiek. Hij liet zich beïnvloeden door belangrijke filosofen uit zijn tijd, maar schreef veel van zijn teksten voor een groot publiek.

De jonge Franklin had sympathie voor de argumenten van Bernard Mandeville die in zijn beruchte *Fable of the bees* stelde dat particuliere zonden konden bijdragen aan het algemeen belang, zoals bijvoorbeeld dieven konden bijdragen aan de welvaart van slotenmakers. Hiermee werd een breder pleidooi ondersteund voor vrije handel en tegen de puriteinse moraal van onthouding.²⁹ De discussie over het belang van de Christelijke morele waarden was een belangrijk onderwerp in die tijd. Ook voor Adam Smith, die in *The Theory of Moral Sentiments* en de *Wealth of Nations*³⁰ onderzocht hoe een samenleving welvarend kon worden, terwijl individuen hun eigen belang nastreefden. Individueel konden rijk worden door in behoeften van anderen te voorzien. Winst daaruit kon geïnvesteerd worden in extra personeel. Op deze wijze zou de samenleving profiteren van het najagen van winst. Smith stelde wel limieten aan individueel gedrag. Zonder rechtvaardigheid zou een samenleving onherroepelijk ten onder gaan.

Franklin onderhield contact met Hume en Smith. Hij benadrukte in vele geschriften het belang van nuttig werk. Zijn denken had verwantschap met de Schotse verlichting, maar deugdzaamheid, morele verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid waren toch belangrijker in zijn geschriften. In een analyse van Franklins deugden constateerde MacIntyre in 1981, dat deze in belangrijke mate verschilden van de deugdenethiek van Aristoteles. Franklins deugden waren in de eerste plaats utilitaristisch; een middel tot een doel. Het doel was een succesvol, welvarend leven en uiteindelijk een plek in de hemel. De motivatie voor deugdzaamheid was dus extern aan de deugden zelf.³¹ Dit maakte Franklin nog niet tot utilist. Zijn morele visie op het leven en geloof in God enerzijds en de nadruk op nut en welvaart anderzijds, gaf uitdrukking aan de veranderende wereld. Het koloniale tijdperk werd afgesloten en Franklin gaf een visie voor de onafhankelijke Verenigde Staten.

---

²⁷ D. Hume, ‘Letter to Benjamin Franklin’, May 10 1762, (Philadelphia: American Philosophical Society), <https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-10-02-0043>. Geraadpleegd 29 April 2017.

²⁸ N.S. Fiering, ‘Benjamin Franklin and the Way to Virtue’, *American Quarterly*, Vol. 30, 2 (The John Hopkins University Press, Summer, 1978), 200.

²⁹ R.E. Backhouse, *The Penguin History of Economics*, (Londen: Penguin Books, 2002), 113.

³⁰ *The Wealth of Nations* werd gepubliceerd in hetzelfde jaar als de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring 1776. Franklin en Smith kenden elkaar en waarschijnlijk is Smith evenals Thomas Malthus beïnvloed door Franklins *Essay on the Principle of Population*. Zie: J.A. Leo Lemay, *The Life of Benjamin Franklin, Soldier Scientist, and Politician, 1748-1757*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), 606-610.

³¹ A. MacIntyre, ‘The Nature of the Virtue’, *The Hastings Center Report*, 11, 2 (1981), 29.

1.3 Reflectie

Spreken over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in de achttiende eeuw is een anachronisme. De relatie tussen moraliteit en commercie werd echter uitgebreid bediscussieerd. Benjamin Franklin leek in dit debat een middenpositie te kiezen tussen deugdzaamheid en nut. Beter gezegd poogde Franklin beide ideeën met elkaar in overstemming te brengen door te stellen dat deugden vooral ook nuttig waren. Het is de vraag in hoeverre Franklins succes als ondernemer samenhangen met de lijst van deugden die hij zelf had opgesteld. Zuinigheid en vlijt speelden een belangrijke rol, maar verder had hij meer profijt van zijn intelligentie en creativiteit, dan van nederigheid en kuisheid. Franklins invloed op de ondernemersethiek was groot, omdat zijn autobiografie en teksten als *The way to wealth* zeer veel bekendheid genoten. Franklin legde als medeopsteller van de *declaration of independence* met Thomas Jefferson en anderen de basis voor een meer egalitaire samenleving, in de zin van gelijke kansen. Hoewel het gelijkheidsbeginsel in eerste instantie alleen op blanke mannen betrekking had, zou gelijkwaardigheid een belangrijk uitgangspunt blijven in de geschiedenis van de Verenigde Staten. Volgens Franklin moest het in principe voor iedereen mogelijk zijn om kapitaal te vergaren. Dit kapitalisme was bovendien geen schande, maar een deugd. Je moest eerst een vermogen opbouwen, om hier vervolgens goed mee te kunnen doen. Het vaststellen van onvervreembare grondrechten, de aandacht voor de arbeidswaardetheorie en de persoonlijke arbeidsethos werden van grote invloed op het ondernemersklimaat. Benjamin Franklin was betrokken bij al deze ideeën. Hoewel hij de ideeën ontleende aan anderen heeft hij in sterke mate bijgedragen aan de verspreiding en popularisering hiervan. Voor vele thema's van MVO waren bij Franklin equivalenten te vinden. Een persoonlijke ethische standaard was cruciaal voor succesvol ondernemen en na de opbouw van kapitaal volgde filantropie. Een betrokkenheid bij de maatschappij gold voor Franklin als vanzelfsprekend. MVO stond in deze eeuw voor moreel handelen op individueel niveau, maar wat verantwoord werd geacht werd bepaald door de samenleving, die strikte religieuze overtuigingen kende. Hierbij moet worden opgemerkt dat Franklin in Philadelphia woonde waar andere opvattingen heersten dan in zuidelijke kolonies waar slaven de plantages bewerkten. Franklin was na de onafhankelijkheid van de Verenigde Staten een tegenstander van slavernij, wat hij als contraproductief beschouwde, maar had zelf ook slaven als persoonlijke assistent.³²

---

³² S.L. Skemp 'The Elusive Benjamin Franklin', *Reviews in American History*, 33, 1, maart (2005), 1-7.

2 Het evangelie van de welvaart

Door onafhankelijkheid van Engeland en de groei van steden veranderde de economie van de Verenigde Staten. Van een agrarische koloniale economie, die sterk onder invloed stond van mercantilistisch Engeland, werd het een industrieel kapitalistische economie. In 1890 woonde een derde van de bevolking in de stad woonde, in 1930 was dat zesenvijftig procent.³³ De negentiende eeuw was de eeuw van industrialisatie en de opkomst van *corporations*. Terwijl de burgeroorlog het einde betekende voor slavernij, werden de arbeidsomstandigheden bij veel bedrijven juist slechter.

2.1 De opkomst van grote bedrijven

In het begin van de negentiende eeuw ontstond de zogenaamde *joint stock company* (maatschappij) waarbij de aandeelhouders aansprakelijk waren. De eerste industrialisatie, zoals de textielindustrie rond Boston, ging gepaard met een concentratie van kapitaal en arbeid. Daarmee groeide ook het risico, terwijl de behoefte aan investeringen ook toenam. Een nieuwe wettelijke vorm werd gevonden voor de *corporation*, waarbij sprake was van beperkte aansprakelijkheid voor de investeerders. Een *corporation* werd tevens een rechtspersoon. Welke rechten en plichten dit exact met zich meebracht bleef onderwerp van discussie.³⁴ Het veertiende amendement waar *personhood* (persoonschap) wettelijk was verankerd was mede in het leven geroepen om een eind te maken aan slavernij en discriminatie. Hier werd niet uit geconcludeerd dat het onmogelijk was om eigenaar te worden van een bedrijf. De *corporation* zou een dominante rol gaan spelen, waarbij de maatschappelijke verantwoordelijkheid geen prioriteit had. De groeiende economie bood kansen die enkele ondernemers tot ongekende welvaart bracht. Er waren individuele directeur-eigenaren die winst maken tot voornaamste doel hadden.

John Jacob Astor was bijvoorbeeld een van de rijkste Amerikanen van het begin van de negentiende eeuw. Astor maakte zijn fortuin in de bonthandel en door speculaties in land en vastgoed. Aan het eind van zijn leven was hij eigenaar van grote delen van New York. Afgezien van de oprichting van een openbare bibliotheek deed Astor niet aan filantropie en liet zijn vermogen na aan zijn familie. De meedogenloze wijze waarop hij zijn rijkdom vergaard had verdrong de bewondering voor zijn welvaart.³⁵ De publiek opinie speelde vermoedelijk een rol om meer aan filantropie te doen, maar voordat dit geld werd weggegeven werd het zonder veel maatschappelijke betrokkenheid verdiend door mensen als Cornelius Vanderbilt (spoor en scheepvaart), Rockefeller (olie), Carnegie (staal) Mellon (financiën). Dit waren slechts enkele van de bekendste ondernemers die later aangeduid zouden worden als *robber barons*, naar de middeleeuwse feodale roofridders. Op sommige daarvan was de invloed van Franklin onmiskenbaar. Een van de betere voorbeelden is Andrew Mellon, die naar eigen zeggen zich nooit een ander leven dan als boer had voorgesteld totdat hij Franklins autobiografie onder ogen kreeg.³⁶ Dit inspireerde Mellon om zijn fortuin te maken in

---

³³ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 63, 430.

³⁴ L. Johnson, 'Law and Legal Theory in the History of Corporate Responsibility: Corporate Personhood', *Seattle University Law Review*, Vol 35, 1140.

³⁵ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 53-58.

³⁶ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 40.

de stad. Hij zou een van de rijkste Amerikanen worden als bankier en investeerder. Hij werkte bovendien als minister van financiën. Zijn filantropie richtte zich op de uitstraling en status van de hoofdstad Washington waar Mellon de National Gallery oprichtte.

Voor Carnegie was filantropie belangrijker. In een soort apologie voor zijn rijkdom verdedigde Carnegie het kapitalisme door te stellen dat een vergaard kapitaal veel beter door een wijs man kon worden besteed, dan datzelfde kapitaal verdeeld over vele mensen. In Carnegie's ondernemersethiek klinkt een echo van Franklins zuinigheid en vlijt. Bovendien sprak Carnegie van de noodzaak om winst te maken en interest op kapitaal te verdienen, omdat het enige andere alternatief telooorgang van het bedrijf zou betekenen. Het opgebouwde vermogen diende beschouwd te worden als een *trust fund*, dat besteed moet worden op een manier die de gemeenschap het beste zou dienen. De rijkard zou zo zijn superieure wijsheid en ervaring ten dienste stellen aan de armen. Liefdadigheid moest alleen gegeven worden “*to help those who will help themselves*”³⁷ Een bekend motto van Franklin was: “*God helps them that helps themselves*”.³⁸ Carnegie leek de rol van God op zich te willen nemen met zijn *gospel of wealth*.

De ideeën van Carnegie en andere conservatieve rijken over een vrije markt, een minimum aan overheidsbemoedienis en een meritocratische samenleving werden later aangeduid met de pejoratief gebruikte term Sociaal Darwinisme. De Britse socioloog Herbert Spencer kwam met de term ‘*survival of de fittest*’ om de strijd om het te bestaan te schetsen, wat een argument was om de (morele) evolutie zo veel mogelijk vrij te laten, dus zonder overheidsbemoedienis en zonder steun aan zwakkeren in de samenleving.³⁹ Spencer ontleende het idee van een strijd om het bestaan niet zozeer van Darwin (die nog bezig was met zijn onderzoek toen Spencer zijn eerste publicaties schreef), maar aan Thomas Malthus, die het probleem schetste van een exponentieel groeiende bevolking bij een lineair groeiende voedselproductie. Waarschijnlijk is Malthus op zijn beurt beïnvloed door Franklins *Observations Concerning the Increase of Mankind, Peopling of Countries, &c.*⁴⁰

De term Sociaal Darwinisme is bij nadere beschouwing misleidend, zowel ten aanzien van Darwin als van Herbert Spencer, omdat deze term te vaak is gebruikt in ideologische debatten tussen voorstanders van een *laissez-fair* economie en voorstanders van een verzorgingsstaat.⁴¹ Nadere beschouwing leert dat er veel verschillen in opvatting zijn bij personen die Sociaal Darwinist genoemd worden, zoals Carnegie, die van de een het verwijt kreeg te weinig verantwoordelijkheid te nemen ten aanzien van de arbeiders in zijn fabrieken, terwijl anderen hem verweten teveel verantwoordelijkheden aan de rijke ondernemer toe te kennen als beheerder van het geld. De econoom Francis Amasa Walker noemde Carnegie zelfs communistisch, want als geld beheerd werd namens het volk, dan zou ook naar de wensen van het volk geluisterd moeten worden. Walker maakte in feite hetzelfde punt wat Friedman later

---

³⁷ A. Carnegie, ‘Wealth’ *The North American Review*, 266, 3, (1981) 60-64.

³⁸ Zie bijvoorbeeld: B. Franklin, ‘Letter to John Adams, Oct. 2. 1780’, *Franklinpapers.org*, <http://franklinpapers.org/franklin/yale?vol=33&page=353a>. Geraadpleegd 15 mei 2017.

³⁹ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 55.

⁴⁰ J.A. Leo Lemay, *The Life of Benjamin Franklin, volume 3*, 610-611.

⁴¹ C.R. Versen, ‘What's Wrong with a Little Social Darwinism (In Our Historiography)?’, *The History Teacher*, Vol. 42, 4 (2009), 403-423.

zou maken. Het doel van een onderneming is winst maken.⁴² Carnegie maakte voldoende winst, het ging om de wijze waarop deze winst besteed moest worden. De nadruk lag op het stimuleren en belonen van individuele prestaties. Hoewel de kritiek dus deels onterecht was, blijkt dat de nut en noodzaak van filantropie allerminst algemeen geaccepteerd was.

Halverwege de twintigste eeuw werd de analyse van kapitalisme en socialisme van Joseph Schumpeter invloedrijk. Schumpeter zag innovatie, het op nieuwe manieren inzetten van economische middelen en grondstoffen, als de belangrijkste reden voor het succes van kapitalisme. Hij noemde dit in navolging van Marx en Werner Sombart 'creatieve destructie'. Schumpeter zag het bovendien als verdienste van het kapitalistische systeem dat een grote groep mensen ongekende vrijheden en welvaart had bereikt. Hij had daarbij veel aandacht voor ondernemers, omdat deze voor de nodige innovatie zorgden.⁴³ De economische ontwikkelingen leidden tot ongekende welvaart aan het eind van de eeuw voor een beperkte groep, terwijl velen in grote armoede leefden. Naar het boek van Mark Twain en Charles Warner werd de periode van het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw de *Gilded Age* genoemd. Verguld, want onder de schone schijn die de rijken ophielden ging een wereld van ellende schuil, maar het kan ook voor de verspilling en overdreven pronkzucht staan.

Vanderbilt, Rockefeller, J.P. Morgan en een reeks andere industriëlen bouwden landhuizen en stadspaleizen voor zichzelf. Deze welvaart werd door henzelf niet meer als iets verdachts gezien. Succes in het leven werd steeds meer gezien als een beloning voor gedane plichten. Zuinigheid, vlijt, betrouwbaarheid en vroomheid werden gezien als de deugden die tot welvaart en aanzien zouden leiden. Deze deugden werden verkondigd in de zeer populaire boeken van *Horatio Alger*, waar het doel niet zozeer welvaart als wel een respectabele plek in de samenleving was. Dit was vergelijkbaar met de nog veel aangehaalde spreuken en het levensverhaal van Benjamin Franklin.⁴⁴ Het schaamteloze tonen van de welvaart werd door andere groepen in de samenleving nog wel veroordeeld. Er ontstond een spanningsveld tussen traditionele waarden van zuinigheid en neiging de welvaart te tonen. De rijke elite toonde zich gevoelig voor hun rol in de maatschappij en de perceptie van anderen. De karakterisering van de rijke industriëlen als *robber barons* kan genuanceerd worden. Uit een detailstudie van de relatie tussen de rijke elite en kerkelijke instanties in Philadelphia bleek dat religie een belangrijk onderdeel van de elite was. Daarbij voelden de rijken een morele plicht tot publiek leiderschap. De religieuze betrokkenheid en filantropische inspanningen zorgden voor een verregaande verwevenheid van de rijken met religieuze instituties. Het kerkbestuur was een manier om invloed op de geloofsgemeenschap uit te oefenen, maar het vereiste ook daadwerkelijk inspanningen om problemen aan te pakken. Er lijkt daarom sprake van oprecht religieuze overtuigingen.⁴⁵ De toepassing van Christelijke ethiek op sociale problemen kreeg steeds meer invloed aan het eind van de eeuw, in de volgende eeuw zou het bekend komen te staan als de *Social Gospel*.

---

⁴² K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 87.

⁴³ J. Kocka, *Capitalism*, 14-21.

⁴⁴ D. Vogel, 'The Ethical Roots of Business Ethics', *Business Ethics Quarterly*, Vol. 1, No. 1 (Philosophy Documentation Center, Jan. 1991), 104.

⁴⁵ C. Heath, 'Righteous Robber Barons? T.F. Rzezniak, Church and Estate: Religion and Wealth in Industrial-Era Philadelphia', *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 15, 1 (2016), 124-125.

2.2 De marginale rol voor maatschappelijke verantwoordelijkheid

Voor Franklin stond het verdienen van geld nog ten dienste van het goede. Het hiernamaals in de hemel speelde, in ieder geval in theorie, ook een rol. In de negentiende eeuw leek het uitsluitende najagen van welvaart meer belang te krijgen. Diverse ontwikkelingen zoals goudkoorts, burgeroorlog, industrialisatie met spoorwegen over het hele continent en de vondst van olie zorgden voor zowel economische groei als crisissen. De nieuwe grote ondernemingen, gedreven door winstbejag, domineerden de economie steeds meer. Er waren ook ondernemers die wel hun sociale verantwoordelijkheid namen. Tijdens de negentiende eeuw waren er diverse pogingen om bedrijfsvormen met een idealistische achtergrond te introduceren. Zo waren er religieus geïnspireerde leefgemeenschappen waar productie democratisch georganiseerd was. De meeste van dit soort gemeenschappen verdwenen evenwel of werden omgevormd naar meer gangbare bedrijfsorganisaties. Er waren ook bedrijven die zelf gemeenschappen oprichtten voor hun arbeiders. In de zogenaamde *company town* leefden de arbeiders van een bedrijf bij elkaar. Dit was niet noodzakelijk idealistisch, want het was ook een manier om controle over werknemers te krijgen. Sommige fabrieksnederzettingen waren zelfs uitsluitend gericht op zo laag mogelijke productiekosten, maar er waren ook nederzettingen waar arbeiders konden beschikken over uitgebreide voorzieningen. Pullman is een bekend voorbeeld hiervan, waar de zorg voor arbeiders moest leiden tot productievere medewerkers. De paternalistische controle bleek echter verstikkend en toen de voorzieningen en lonen onder druk kwamen te staan ontstonden in 1893 toch stakingen die het einde van de *company town* inluiden. Er bestonden ook meer succesvolle tussenvormen, vaak familiebedrijven, waar ondernemers zich toededen op *welfare work* (welzijnswerk). Hierbij werd geïnvesteerd in het welzijn van medewerkers en de gemeenschap. Dit gebeurde vaak bij religieuze gemeenschappen zoals de Quakers.

Net als in Europa, had religie een belangrijke rol in bedrijfsethiek. Europese bedrijfseconomisch-ethische discussies werden ook in de Verenigde Staten gevoerd, waarbij katholieken zich onderscheiden van de protestanten. Hoewel deze religies, zeker de protestanten, niet als een homogene groep beschouwd kunnen worden is het verschil tussen protestanten en katholieken grofweg een tegenstelling tussen individualisme en collectiviteit. Katholieke geestelijken waren sterk beïnvloed door neothomisme (en daarmee door scholastieke discussies ten aanzien van ondernemersethiek). Ze veroordeelden het individualisme als destructief, een *corporation* zou een coöperatie moeten zijn. De katholieken wezen op de loonslavernij die ontstond als gevolg van de vrije markt. Veel protestanten verweten de Katholieken juist dat hun economisch denken de productiviteit en vooruitgang tegenhield.⁴⁶

De groeiende verschillen in rijkdom werden door zowel protestanten als katholieken veroordeeld, maar over de aanpak en oorzaken verschilden ze van mening. Katholieken en Protestanten gaven elkaar de schuld van sociale en economische problemen. Hoewel Katholieken het katholicisme verbonden met de vroegste geschiedenis van de Verenigde Staten (door meereizende Jezuiten met de eerste pioniers) vormden katholieken in de negentiende eeuw

---

⁴⁶ J. Gjerde, S. D. Kang (red.), *Catholicism and the Shaping of Nineteenth-Century America*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 222-223.

een minderheid die hoofdzakelijk belangrijker werd door immigratie. Via het onderwijs hadden katholieken toch veel invloed, maar dit leidde ook tot spanningen.⁴⁷ Zo ontstonden in 1844 in Philadelphia rellen over de rol van religie in openbare scholen. Dit gaf weer een impuls aan de oprichting van seculier onderwijs.

Rond de eeuwwisseling gaf Paus Leo XIII de encycliek *Rerum Novarum* uit, die handelde over de arbeidsomstandigheden van arbeiders. Socialisme en economisch egalitarisme werden afgewezen, maar de erbarmelijke omstandigheden van arbeiders waren eveneens onacceptabel. Na een verdediging van het bestaan van privé-eigendom stelde de Paus als juiste oplossing een gezamenlijk verantwoordelijkheid voor van de kerk, de staat en belanghebbenden. Hierbij werd het belang van vereniging benadrukt. Door samen te werken zouden de arbeiders sterk staan. Er werd gepleit voor sterke en godsdienstige organisaties. Bedrijven moesten hun werknemers fatsoenlijk behandelen en een levenswaardig loon betalen.⁴⁸ Deze oproep van tweehonderd jaar geleden klinkt nog opvallend actueel, al heeft de markt zich door globalisering verplaatst naar andere landen. In de Verenigde Staten speelde de katholieke priester John Ryan een belangrijke rol in de maatschappelijke veranderingen. Hij argumenteerde voor minimumlonen, beperktere arbeidstijden en verdeling van de welvaart, waarvoor hij niet alleen morele, maar ook economische motivatie gaf. Hierbij was het ideaal, dat de man als kostwinner voldoende kon verdienen om zijn vrouw en kinderen te verzorgen.⁴⁹ In de praktijk moesten vrouwen en kinderen ook vaak werken onder slechte omstandigheden.

Arbeiders werden vaak uitgebuit en er heerste grote onvrede die soms tot stakingen leidde. De stakingen werden met geweld bestreden. Dit stimuleerde de oprichting van vakbonden. De schaalgroten van ondernemingen leidde ertoe dat arbeiders zich ook op grotere schaal gingen organiseren. Tegen het eind van de eeuw werden de eerste vakbonden opgericht. *The National Labor Union* en de *Noble order of the Knights of Labor* werden nationale organisaties, maar zouden al na een decennium verdwijnen. In 1886 werd hieruit de *American Federation of Labor* opgericht welke een belangrijke rol zou spelen in het verdedigen van arbeidsrechten. Alexis de Tocqueville signaleerde in het begin van de eeuw al de kwaliteiten en bereidheid van Amerikanen tot zelforganisatie.⁵⁰ Dit organiserend vermogen in allerlei verband werd ook toegepast om bedrijven ter verantwoording te roepen. Er ontstonden belangengroepen zoals de National Consumers League van Florence Kelly. Ze bestreed *sweatshops* (productielocaties met erbarmelijke arbeidsomstandigheden) en benadrukte de verantwoordelijkheid van consumenten om verantwoorde producten te kopen. Ook ontstonden er in die tijd de eerste overheidsinstanties die de economie reguleerden, zoals de *Interstate Commerce Commission* die de spoorwegen controleerden en er kwam wetgeving, zoals de *Sherman Antitrust Act* tegen het ontstaan van monopolies.⁵¹ Het waren eerste ontwikkelingen van een trend naar meer sociale

---

⁴⁷ W.F. Kelly, *The Jesuit Order and Higher Education in the United States, 1789-1966* (Milwaukee: Commission for the study of American Jesuit higher education, 1966), 8.

⁴⁸ Paus Leo XIII, L. Zeinst (vert.), *Rerum Novarum, Over kapitaal en arbeid*, (Hilversum: Gooi & Sticht, 1961), <https://www.rkddocumenten.nl/rkddocs/index.php?mi=600&doc=651>. Geraadpleegd 13 juli 2017.

⁴⁹ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 112.

⁵⁰ A. de Toqueville, *Over de Democratie in Amerika, Integrale editie met alle tekstvarianten, boek I (1835), boek II (1840)*, H. Daalder (vert.), S. van Luchene (vert.), A. Kinneding (red.), (Rotterdam, Lemniscaat 2011), 213-214.

⁵¹ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 78.

verantwoordelijkheden, maar deze moesten veelal opgelegd worden. De meeste bedrijven ontplooiden weinig vrijwillige initiatieven.

Karl Marx was de bekendste anti-kapitalist. Zijn kritiek richtte zich op de kapitalistische productiemethode. Het kapitalistisch systeem zou aan zichzelf ten onder gaan, om plaats te maken voor een superieur socialistisch systeem. In de Verenigde Staten kreeg Marx minder navolging. Zijn invloed was vooral groot als schrikbeeld voor industriëlen, maar hij inspireerde ook anderen. Henry George was een autodidactisch econoom die landeigendom als een groter probleem zag dan bevolkingstoename of een conflict tussen kapitaal en arbeid. Hij stelde voor om landeigenaren te belasten om zo te compenseren voor de waardevermeerdering waar speculanten zonder veel arbeid rijk konden worden. George was voor het overige een pleitbezorger van een vrije markteconomie, maar zijn idee werd niet in praktijk gebracht. Zijn boek *Progress and Poverty* werd wel veel gelezen wat het denken over een rechtvaardiger verdeling van welvaart heeft beïnvloed.⁵² De economische wetenschap maakte een even grote ontwikkeling door als de economie, maar het ging nu om een academische discipline met minder directe invloed op de politiek. Bij de oprichting van vele *colleges* bestonden er aanvankelijk grote verschillen in kwaliteit en inhoud van de opleidingen. Hierdoor ontwikkelde de economische discipline zich wel steeds meer onafhankelijk van de Engelse wetenschap. Harvard kreeg als eerste een eigen afdeling voor Economie. De Duitse *Verein für Sozialpolitik* had grote invloed door de stelling dat economische theorieën aangepast moesten worden aan de omstandigheden. Dit sloot aan bij de idee dat de economie van de Verenigde Staten wezenlijk verschilde van Europa. Maar de Duitse school legde ook nadruk op sociale veranderingen. De noodzaak voor verandering werd steeds groter naarmate de inkomensverschillen groter werden.

Henry David Thoreau was een van de krachtigste Amerikaanse stemmen tegen het kapitalisme. “*Goodness is the only investment that never fails*” is een van zijn meest geciteerde uitspraken, die tegenwoordig op websites van MVO-consultants te lezen is. Thoreau pleitte voor een eenvoudig leven, consuminderen *avant la lettre*. Thoreau was net als Franklin tegen ijdel tijdverdrijf, maar in tegenstelling tot Franklin was Thoreau ook tegen werk als dat gericht was op het vergaren van rijkdom.⁵³ Thoreau's bekendste werk, *Walden*, kan beschouwd worden als een pionier van de milieubeweging of van wat bij het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte ecofilosofie heet. Thoreau was niet alleen kritisch ten aanzien van de industrialisatie, maar ook ten aanzien van filantropie: “*Philanthropy is almost the only virtue which is sufficiently appreciated by mankind. Nay, it is greatly overrated; and it is our selfishness which overrates it.*”⁵⁴ Filantropie werd volgens Thoreau overgewaardeerd ten opzichte van de eenvoudige hardwerkende mensen. De filantropie kwam meer voor uit het eigenbelang van de gulle gever om zich goed te voelen dan dat het om werkelijk onbaatzuchtig handelen ging. Thoreau pleitte hiermee voor meer waardering van de arbeider. Pas in de volgende eeuw, geholpen door een opleving van de economie zou deze opwaardering van de arbeid komen.

---

⁵² P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 163-165.

⁵³ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 96.

⁵⁴ H.D. Thoreau, *Walden, Or, Life in the Woods*, (Boston and New York: Houghton, Mifflin and Company, 1897), 121.

2.3 Reflectie

De industrialisatie van de Verenigde Staten ging gepaard met stijgende inkomensverschillen. Franklin zag zijn welvaart nog als een emancipatiemiddel ten aanzien van bestaande elites en zijn spaarzaamheid was vooral gericht op de vrijheid ten aanzien van schulden, maar rijke ondernemers vormden een nieuwe elite. De elite van het grootkapitaal zorgde voor dermate grote verschillen in welvaart en ook kansen in het leven dat er steeds meer kritiek en verzet ontstond tegen de nieuwe rijken. Zowel de protestantse als katholieke kerk hadden invloed op de verbetering van de leefomstandigheden van arbeiders, waarbij het denken over sociale rechtvaardigheid vaak gepaard ging met paternalistische ideeën over de verhouding tussen werkgever en werknemer. Dit gold niet alleen binnen de kerk, maar was ook duidelijk bij filantropen zoals Carnegie. De filantropische ideeën van Carnegie gingen in zekere zin in tegen de wijze waarop Franklin maatschappelijke verantwoordelijkheid zag. Franklin wilde de kracht van gezamenlijke individuen bundelen en publiek-private samenwerking gebruikte om maatschappelijke doelen te bereiken, door geld in te zamelen bij particulieren welke aangevuld werden door financiers van de overheid. Doordat Carnegie zich zo'n groot deel van de welvaart toe-eigende ontstond er een relatie tussen werkgever en werknemer die zeer veel leek op de relatie tussen aristocratie en horigen. Aan het eind van de eeuw intensiverde de kritiek op grote inkomensongelijkheid en deplorabele arbeidsomstandigheden. Het was tijd voor verandering. Het geld wat in de negentiende eeuw verdiend was, zou in de volgende eeuw besteed worden en ruimte bieden aan sociale hervormingen. Het waren de eerste resultaten van meer sociale rechtvaardigheid, maar ook een duidelijk teken dat sociale verantwoordelijkheid niet alleen bij bedrijven kon liggen, regulering was noodzakelijk om uitbuiting en aantasting van de leefomgeving te voorkomen. MVO was slechts een kleine voetnoot in de discussie over economische systemen, maar enkele verenigingen ontstonden, met name van arbeiders, die bedrijven tot verantwoording riepen. Het was een tegenreactie, maar niet de antithese van Marx op de these van het vrijmarktkapitalisme. Het was een manier om binnen het systeem van de vrije markt een balans te creëren tussen schijnbaar tegengestelde belangen. De grote bedrijven lieten zich niet makkelijk bijsturen, maar bestaande ideeën over maatschappelijke verantwoordelijkheid waren gericht op individuen. Dat werkte goed in de tijd van Franklin, toen bedrijven nog een beperkte omvang hadden. Individen binnen een groot bedrijf kunnen persoonlijk ontwikkelde morele overtuigingen hebben, maar werken binnen een systeem dat ongemerkt toch onethisch kan zijn, als het bedrijf zelf geen verantwoordelijkheid kent. MVO werd in deze eeuw nog steeds gekenmerkt door ethiek op individueel niveau, maar dit bleek ontoereikend voor de nieuwe economische ontwikkelingen. Ondanks oproepen vanuit de kerk, zouden pas in de volgende eeuw echt grote veranderingen ontstaan in de maatschappelijke verhoudingen.

3 Vooruitgang en crisis

De wereldoorlogen hadden een significantie impact op de ontwikkeling van de VS. De eerste wereldoorlog leidde tot enorme uitbreiding van de centrale overheid en het leger. De kritiek op de negatieve kant van de industrialisatie, zoals de arbeidsomstandigheden, werd sterk genoeg om invloedrijke ontwikkelingen in gang te zetten, die de maatschappelijk verantwoordelijkheid van bedrijven zou vormgeven.

3.1 Vooruitgang

De periode van 1890 tot 1918 is de *Progressive Era* gaan heten. Als reactie op de misstanden in het bedrijfsleven werden sociale en politieke hervormingen doorgevoerd, waarbij president Theodore Roosevelt een belangrijke rol speelde. Marktregulering, anti-kartel vorming, natuurbescherming, voedselveiligheid, veiligheid op het werk en het terugdringen van kinderarbeid en *sweatshops* waren zaken die aangepakt werden. Roosevelt liet zich daarbij inspireren door het gedachtegoed van politiek filosoof, journalist en oprichter van het magazine *The New Republic*, Herbert Croly. In een reactie op het individualisme van het Sociaal Darwinisme pleitte Croly juist voor sociale verantwoordelijkheid binnen de gemeenschap. De overheid zou hierin een voortrekkersrol moeten spelen, waarbij hij zich baseerde op Alexander Hamiltons ideeën over een sterke overheid. De samenleving was drastisch veranderd door de macht en omvang die bedrijven hadden gekregen. Deze bedrijven moesten door regelgeving hun verantwoordelijkheid nemen ten aanzien van de samenleving. Croly zag de samenleving niet als zomaar een verzameling individuen, maar als een geoliede machine waarbinnen ieder zijn plek had.⁵⁵ Croly's ideeën werden verspreid in tijdschriften en kranten. Hij was niet de enige die zijn invloed liet gelden via de media. De journalistiek kreeg een landelijk publiek door de verbeterde bezorging dankzij treinverbindingen. De publieke opinie onder invloed van de media waren van doorslaggevend belang voor de veranderingen.

Zoals Benjamin Franklin al vroeg zijn krant inzette om het publiek en de overheid te beïnvloeden, waren begin twintigste eeuw voornamelijk tijdschriften belangrijk, omdat deze met vaste abonnementen gefinancierd werden en daardoor voldoende onafhankelijk waren om kritische artikelen te kunnen publiceren. Hierbij werden mistanden in politiek en vooral bedrijven aan het licht gebracht. Deze vorm van onderzoeksjournalistiek kreeg haar eigen naam: *Muckracking*.⁵⁶ Een bekend voorbeeld van *muckracking* kwam van Upton Sinclair die in zijn boek *The Jungle* de vleesverwerkende industrie beschreef die geconcentreerd was in Chicago. De omschrijvingen van de bedroevend slechte hygiëne maakte grote indruk en was een duidelijk voorbeeld dat deze bedrijven hun maatschappelijke verantwoordelijkheid weinig serieus namen. Regelgeving in de vorm van de *Pure Food and Drug Act* bleek noodzakelijk.⁵⁷ Het bekendste *muckracking* tijdschrift, McClure's, publiceerde bijvoorbeeld een geschiedenis van

---

⁵⁵ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 91.

⁵⁶ *Muckracking* was een geuzennaam die ontleend was aan een vergelijking die president Roosevelt maakte met de *muckracker* die alleen oog had voor zijn werk en niet naar de hemel keek, uit Bunyans *Pilgrim's Progress*. Een *muckrake* is een mestvork. Zie: P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 186.

⁵⁷ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 187-188.

Standard Oil. Ida Tarbell beschreef de meedogenloze wijze waarop Rockefeller dit bedrijf tot bijna een monopolist op de oliemarkt had gemaakt. Omdat het publiek graag las over spectaculaire onthullingen en grote misstanden was niet alle *muckracking* even betrouwbaar. Tarbell baseerde zich wel uitsluitend op feiten en had toch genoeg onthullingen over omkoping en machtsmisbruik. Haar aanpak was uniek voor de tijd en ze wordt gezien als de grondlegger van de onderzoeksjournalistiek.⁵⁸ Deze kritische vorm van journalistiek heeft een belangrijke rol gespeeld in de bewustwording van de sociale rol van bedrijven, om de eenvoudige reden dat bedrijven verantwoordelijk gehouden werden voor hun acties ongeacht de vraag of bedrijven zich verantwoordelijk voelden. Hierdoor werden bedrijven gedwongen rekening te houden met de gevolgen van hun activiteiten voor de publieke opinie. Praktijken die werden veroordeeld als immoreel waren vaak niet in strijd met de wet, totdat de wet werd aangepast. Naar aanleiding hiervan ontstond discussie of deze praktijken in zichzelf immoreel waren of dat ze dit werden doordat ze illegaal werden. Impliciet ging het hier ook om de vraag welke verantwoordelijkheden een bedrijf had. Volstond het om te voldoen aan de wet of moest een bedrijf haar handelen aan ethische normen toetsen?⁵⁹ Verschillende bedrijven gaven een verschillend antwoord op deze vraag.

Rockefeller gebruikte zijn autobiografie om Standard Oil en zichzelf te verdedigen, waaruit op zijn minst bleek dat hij zich bekommerde om zijn publieke imago. Rockefeller schreef, zich daarbij excuserend voor zijn ouderwetse gemoraliseer, dat eerlijk handelen leidt tot wijdverbreid vertrouwen en dit was het echte kapitaal van de zakenman. Zakelijk succes werd door Rockefeller voorgesteld als het gevolg van een goed karakter. Hard werken, betrouwbaarheid en het beperken van risico's zijn volgens Rockefeller de weg naar rijkdom. De zakenman als beheerder van het verdiende kapitaal heeft als taak dit zo efficiënt mogelijk te besteden aan zaken die het welzijn verbeteren. *The difficult art of getting* (de moeizame kunst van het verkrijgen) werd gevolgd door *the difficult art of giving* (de moeizame kunst van het weggeven). Filantropie moest volgens Rockefeller net als een bedrijf efficiënt geleid worden door professionals, waarbij hij zijn bewondering uitsprak voor de charitatieve prestaties van de Rooms-Katholieke Kerk. Rockefeller had een voorkeur voor grote projecten die niet op andere wijze gefinancierd konden worden, alles in dienst van efficiency en maximalisering van welzijn.⁶⁰ Rockefeller's voorstelling van zaken verschilt daarmee van de pronkzucht en verspilling waarmee de nieuwe rijken werden geassocieerd. Net als Carnegie geloofde Rockefeller dat het beter is, als enkele capabele mensen het kapitaal namens het volk beheersen. In tegenstelling tot Carnegie vond Rockefeller het belangrijk dat het kapitaal in familiehanden bleef, wat het begin was van een dynastie die eerder deed denken aan Europese aristocratie in plaats van Amerikaans egalitarisme. Ondanks zijn filantropie kon Rockefeller zich niet aan kritiek onttrekken.

Aan de universiteit van Harvard werd in 1927 voor het eerst de leerstoel *business history* (bedrijfsgeschiedenis) ingesteld. De financiering kwam tot stand als een reactie op de *muckrackers*, want een doel was om een positiever

---

⁵⁸ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 183-184.

⁵⁹ D. Chalmers, "From Robber Barons to Industrial Statesmen: Standard Oil and the Business Historian", *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 20, 1 (October 1960), 47-58

⁶⁰ J.D. Rockefeller, *Random Reminiscences of Men and Events*. The Project Gutenberg EBook, (New York: Doubleday, Page & Company, 1909).

beeld van *corporate America* te tonen.⁶¹ Latere historici bekritiseerden bijvoorbeeld de moralistische aanpak van Tarbell en prezen de verdiensten van Rockefeller voor het creëren van efficiënte olieproductie. Maar ook dit was een moralistisch oordeel, alleen uitgaande van andere waarden. Harvard zou ook de eerste zijn die een *business school*⁶² oprichtte. Maar op rechtenfaculteiten en door economen werden ook invloedrijke discussies gevoerd. Thorstein Veblen was een belangrijk criticus van het kapitalisme, vergelijkbaar met Marx, maar dan gericht op de economische omstandigheden van de Verenigde Staten rond de eeuwwisseling. Hij maakte ongebruikelijke analyses van de samenleving met een antropologische blik. Hij onderscheidde twee belangrijke instituties, het machinale en het zakelijke. Het een betrof alle productie, het ander het kapitaal. Productie was gebaat bij efficiëntie, waarbij standaardisatie belangrijker kon zijn dan ambachtelijke kwaliteiten. Maar in sommige gevallen konden individuele zakenmensen profiteren van de disruptie van de productie en fluctuaties in prijzen, terwijl de maatschappij in zijn geheel hier nadeel van ondervond. Veblen constateerde dat het kapitaal in de Verenigde Staten dominant was, omdat dit in belangrijke mate de productie stuurde. Mensen die zich met productie bezighielden hadden een fundamenteel andere manier van denken, namelijk in oorzaak en gevolg. Kapitalisten dachten in natuurrecht. Veblen dacht dat de rechtvaardiging van het bestaan van kapitalistische ondernemingen door middel van natuurrecht niet meer begrepen en verworpen zou worden ten faveure van socialisme. Veblen zag een revolutionaire rol voor ingenieurs die volgens Veblen ondergewaardeerd werden. Veblens visie sloot aan bij traditioneel christelijke opvattingen met respect voor kundige handswerklieden en een afkeer voor bankiers en speculanten. Veblen pleitte voor een economische theorie die rekening hield met Darwinistische principes en de menselijke natuur niet zag als statisch, maar veranderlijk en gebaseerd op oorzaak en gevolg.⁶³ Tot een uitwerking van deze theorie kwam hij niet en ook de socialistische revolutie kwam niet, maar de mogelijkheid van een dergelijke revolutie had wel invloed.

De overheid werd aangespoord meer regels te stellen. De excessen van de vrije economie konden op twee manieren worden aangepakt. De eerste was richting socialisme waarbij de privé onderneming zou verdwijnen, de tweede een grotere invloed van de overheid als toezichthouder van het bedrijfsleven. Theodore Roosevelt had stappen in de eerste richting gedaan, maar zijn opvolger Woodrow Wilson koos voor de tweede.⁶⁴ Veel problemen die in de jaren twintig aan de orde werden gesteld zijn ook tegenwoordig nog onderdeel van MVO, maar arbeidsomstandigheden waren in die tijd het dominante onderwerp. Er ontstond een beperkte vorm van welvaartskapitalisme, waarbij er meer aandacht kwam voor arbeidsrechten en milieubescherming. Dit was mede mogelijk door de economische voorspoed van die tijd. De volgende grote hervormingen waren het gevolg van de grote depressie en werden geleid door een andere Roosevelt, president Franklin Delano Roosevelt.

---

⁶¹ G. Jones (red.) en J. Zeitlin (red.), *The Oxford handbook of Business History*, (New York: Oxford University Press, 2007), 9.

⁶² De internationale invloed van de Verenigde Staten blijkt al uit het feit dat *business school* niet vertaald wordt.

⁶³ R. Backhouse, *history of Economics*, 196-198.

⁶⁴ K.E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 119.

3.2 Crisis

Er waren in de Verenigde Staten diverse grote en kleine crises, zoals financiële *panics*, maar de ingrijpendste crisis kwam in de jaren dertig toen de werkloosheid steeg tot meer dan twintig procent. In de staal- en auto-industrie verloren de helft van de werknemers hun baan. Het middenwesten werd bovendien geteisterd door stofstormen, de *Dust Bowl*, veroorzaakt door de intensieve landbouw die leidde tot winderosie. Er ontstond grote armoede, mensen werden uit hun huis gezet en leefden in tentdorpen.⁶⁵ De traditionele manier waarop een crisis overwonnen werd, was door prijsaanpassingen, faillissementen en ontslagen te laten plaatsvinden totdat er een nieuw evenwicht werd gevonden. Dit werd beschouwd als een natuurlijk proces en een manier om zwakke bedrijven te scheiden van de gezonde. De diepte van de crisis gaf in 1932 echter aanleiding tot overheidsingrijpen.

Toen startte de *New Deal*, een verzameling maatregelen die moesten zorgen voor *relief, recovery and reform*. Werklozen en armen moesten geholpen worden, de economie moest zich herstellen en ingrijpende hervorming zouden ervoor moeten zorgen dat een crisis van deze omvang zich niet weer zou voordoen. De *New Deal* was onder andere ontleend aan de progressieve economen Rexford Tugwell en John Commons⁶⁶. Later zouden vooral de ideeën van de Britse econoom John Maynard Keynes geassocieerd worden met de anticyclische begrotingspolitiek; het overheidsingrijpen om de economie te stimuleren. Keynes zag de zucht naar geld als een drijvende kracht achter het kapitalisme, waarbij hij *animal spirits* aan het werk zag, een soort oerinstincten gericht op overleving. Keynes legde de nadruk op gevoel en emoties in de economie.⁶⁷ De jaren dertig zorgde voor een vertrouwenscrisis. De sociale voorzieningen die in de jaren twintig waren ontstaan uit een soort samenwerking tussen de overheid, bedrijven en het volk, werden door de crisis ontwricht. Vrijwillige initiatieven van bedrijven voor het welzijn van werknemers werden teruggedraaid, omdat er geen geld meer voor was. Roosevelt slaagde er weliswaar in het vertrouwen in de overheid te herwinnen, maar het zou tot na de Tweede Wereldoorlog duren voordat er weer sprake kon zijn van het soort welzijnskapitalisme uit de jaren twintig.

Met de *New Deal* veranderde de manier van denken ten aanzien van de aanpak van problemen van het kapitalisme. Financiële markten waren tot dan nauwelijks gereguleerd, terwijl deze markten zich openden voor de middenklasse. Het was ook de middenklasse die hard getroffen werd door de beurscrash, omdat ze niet over informatie beschikten die handelaren wel hadden. De beurscrash bracht schandalen aan het licht en het idee dat markten zichzelf konden reguleren bleek naïef. Dit hernieuwde de aandacht voor sociale verantwoordelijkheid van bedrijven. Diverse publicaties behandelde dit onderwerp, hoewel er van een overkoepelend begrip nog geen sprake was. Chester Barnard kwam in 1938 met *The Functions of the Executive*. Het boek onderzocht de wijze waarop ondernemingen georganiseerd waren en bekeek leiderschap vanuit een sociaal en psychologisch perspectief, wat een noviteit was. In een hoofdstuk ging Barnard in op de morele aspecten van leiderschap. Hoewel de analyse intern gericht was en geen groepen buiten het bedrijf aan de orde kwamen, had het boek wel veel invloed op het denken

---

⁶⁵ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 152-153.

⁶⁶ R. Backhouse, *History of Economics*, 200,291.

⁶⁷ J. Kocka, *Capitalism*, 14-21.

over MVO. John Maurice Clark publiceerde in 1939 *Social Control of Business*, waarin hij voorstellen deed om sociale prestaties te meten, net als Theodore Kreps in 1940 met *Measurement of the Social Performance of Business*.⁶⁸

Adolph Berle and Gardiner Means publiceerden in 1932 hun boek *The modern Corporation and Private Property*, over de juridische en bestuurlijke aspecten een onderneming. Het was een invloedrijk werk dat de basis zou zijn voor *ondernemingsrecht* en *corporate governance*. Het boek gaf ook aanleiding tot het eerste academische debat wat letterlijk ging over de maatschappelijke rol van ondernemingen. Berle, verbonden aan Columbia, benadrukte de verantwoordelijkheid richting de aandeelhouders. De jurist Erwin Dodd, verbonden aan Harvard, pleitte voor een sociale verantwoordelijkheid.⁶⁹ Het uitgangspunt van Berle was de toenemende scheiding tussen eigendom en management van ondernemingen. De kleinschalige ondernemingen van vroeger, waar de eigenaar ook de manager was, had plaatsgemaakt voor grote conglomeraten, waar het aandelenbezit zo versnipperd was dat aandeelhouders in feite geen inzicht en invloed meer hadden op het ondernemingsbeleid. Dit vormde, volgens Berle en Means, een bedreiging voor (het gevoel van) verantwoordelijkheid, waaruit mistanden voort konden komen. Berle wilde aandeelhouders en de samenleving bescherming bieden, door juridische kaders te creëren.⁷⁰

Voor Dodd ging het streven van Berle niet ver genoeg. Volgens Dodd waren ondernemingen een economisch instituut met zowel een sociale, als een winst-genererende functie. Dit zou weerspiegeld moeten worden in wetgeving, die, volgens Dodd, volgde uit de publiek opinie. Een onderneming was niet zondermeer privé-eigendom van de aandeelhouders, maar een maatschappelijk instituut met bredere verantwoordelijkheden.⁷¹ Het idee van maatschappelijke verantwoordelijkheid, wat bijvoorbeeld tot uitdrukking kwam in arbeidsrechten, was niet voorbehouden aan tegenstanders van het kapitalisme, maar werd zelfs gezien als een voorwaarde voor het voortbestaan van kapitalisme. Dodd liet zich inspireren door Louis Brandeis, een briljante jurist en later lid van het hooggerechtshof, die in zijn boek *Business, A Profession*, betoogde dat winst maken niet het enige doel van een onderneming was, maar dat succes gemeten moest worden in verbeterde werkprocessen en arbeidsomstandigheden met eerlijke lonen, redelijke werktijden en gezonde hygiëne. Brandeis was een voorstander van hervormingen, maar niet van socialisme, hij wilde niet de tirannie van het kapitaal vervangen voor de tirannie van de arbeid. Brandeis gaf voorbeelden van een schoenfabrikant en een warenhuis die hun succes ontlenen aan goede arbeidsomstandigheden en riep op tot wat hij *scientific management* noemde.⁷² Er waren dus wel degelijk bedrijven die sociale verantwoordelijkheid serieus namen.

Henry Fords bedrijfsvoering leek aanvankelijk een voorbeeld van een wetenschappelijke aanpak van bedrijfsvoering. Medewerkers in zijn eerste fabriek kregen een ongewoon hoog salaris, wat resulteerde in een hoge productiviteit. Maar met de enorme groei van het bedrijf werden arbeidsomstandigheden slechter en ontstonden

---

⁶⁸ K. E. Goodpaster (red.), "Corporate Social Responsibility Evolution of a Definitional Construct", 269.

⁶⁹ P.L. Cochran, 'The evolution of corporate social responsibility', *Business Horizons*, 50 (2007), 449.

⁷⁰ A. A. Berle, Jr., 'Corporate Powers as Powers in Trust', *Harvard Law Review*, 44, 7 (1931), 1049-1074.

⁷¹ E. M. Dodd, Jr., 'For Whom Are Corporate Managers Trustees?', *Harvard Law Review*, 45, 7 (1932), 1148.

⁷² L. D. Brandeis, *Business- A Profession*, (Boston: Small, Maynard & Company, 1914), 2-10, 27.

ernstige vormen van milieuverontreiniging.⁷³ Hoe innovatief het bedrijf ook was, het was geen voorbeeld van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ford had moeite om de crisisjaren te doorstaan, terwijl General Motors onder leiding van Alfred Sloan door een precieze administratie de crisis in zekere zin had zien aankomen en het beleid hierop had aangepast.⁷⁴ De bedrijfsvoering werd in het algemeen steeds verder geprofessionaliseerd. De nadruk lag op efficiëntie en kostenbesparing, niet op maatschappelijke verantwoordelijkheid. Hogere salarissen werden gerechtvaardigd door productiviteitsverbeteringen, niet vanwege het welzijn van werknemers.

De rol van universiteiten werd belangrijker om te voldoen aan de vraag naar goed opgeleide werknemers. Hiermee kregen de universiteiten indirect invloed op het bedrijfsleven. De waarden die jonge professionals werden meegegeven zouden mede vorm geven aan het beleid van ondernemingen. Carnegie nog kon zeggen dat een academische opleiding eerder een belemmering dan een middel was om rijk te worden. De tijd die aan boeken werd besteed kon volgens hem beter besteed worden aan de school die de praktijk bood.⁷⁵ Maar de specifieke kwaliteiten die nodig waren voor het besturen van grote organisaties zouden een academische opleiding voor velen onontbeerlijk maken voor een bedrijfsloopbaan.

3.3 Reflectie

In het begin van de twintigste eeuw werden belangrijke sociale veranderingen en regulering van het bedrijfsleven doorgevoerd. De kritiek op uitbuiting werd dermate groot en door de landelijke journalistiek zo wijdverspreid dat de druk van de publieke opinie niet meer genegeerd kon worden. De vrije journalistiek speelde een belangrijke rol bij het ter verantwoording roepen van bedrijven. Benjamin Franklin stond aan het begin van de journalistieke ontwikkeling en was een belangrijk verdediger van de vrijheid van meningsuiting. Ook op deze manier heeft Franklin dus een rol vervuld in de geschiedenis van MVO. De invloed van de overheid groeide door de *New Deal*, ook op het bedrijfsleven. De uitzonderlijk diepe crisis van de jaren dertig maakte het voor de overheid mogelijk om uitzonderlijke maatregelen te treffen. De eigen verantwoordelijkheid van bedrijven schoot tekort. Bedrijven maakten als gevolg van de crisis juist een einde aan initiatieven om het welzijn van arbeiders te verbeteren. Er ontstond een academische discussie over de verantwoordelijkheden van bedrijven. Hierbij werd nog niet letterlijk over MVO gesproken, maar de aanzet hiertoe was gegeven. De overtuiging was dat bedrijven meer verantwoordelijkheden hadden dan winst maken. MVO werd nu op het niveau van ondernemingen besproken, waarbij de relatie met werknemers het belangrijkste was, maar ook andere belanghebbenden aan bod kwamen. Het verband tussen MVO en de economische ontwikkelingen werd duidelijker. Enerzijds leidde een hoogconjunctuur tot meer vrijwillige initiatieven van bedrijven terwijl bij crises de overheid verantwoord ondernemen steeds meer afdwong. In hoeverre MVO vrijwillig of afgedwongen was een voortdurend spanningsveld. Het socialisme werd door veel ondernemers als een bedreiging gezien, wat MVO kon stimuleren.

---

⁷³ M.A. Dyrud, 'The Case of Ford Motor Company', *Journal of Engineering Technology*, (Spring 2016), 10-21.

⁷⁴ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 218-219.

⁷⁵ P. Baida, *Poor Richard's Legacy*, 69.

4 De geboorte van Corporate Social Responsibility

De Tweede Wereldoorlog gaf een enorme impuls aan de economie van de Verenigde Staten en na de periode van koude oorlog zou de VS het machtigste land op aarde worden. Het bedrijfsleven ging zich steeds meer internationaal ontwikkelen. Voor het eerst werd Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen expliciet als idee besproken en toegepast in de bedrijfsuitvoering.

4.1 MVO en de koude oorlog

Dat de tweede wereldoorlog een einde maakte aan de economische crisis betekent niet dat het welzijn van burgers toenam. Hoewel de werkloosheid spectaculair afnam, bood een baan als soldaat in oorlogstijd geen betere werkomstandigheden. Maar de succesvolle oorlogsproductie herstelde wel het vertrouwen in de productiekracht van de economie. Tijdens de oorlog waren consumentenbestedingen nog laag, maar na de oorlog zou de productie ingezet worden om consumentgoederen te leveren.⁷⁶ Volgens managementonderzoeker Peter Drucker werd het bedrijfsleven door de oorlog het representatieve instituut van de Amerikaanse samenleving, welke de standaard zette voor de manier van leven.⁷⁷ Harvard leverde een bijdrage aan de oorlogsinspanningen door een school voor statistiek op te zetten voor de luchtmacht en een cursus *war production* aan te bieden.⁷⁸ Na de oorlog deed decaan Donald David van de *Harvard Business School* in diverse toespraken een oproep aan het bedrijfsleven om de publieke verantwoordelijkheid van de onderneming te erkennen. Bernard Dempsey gaf in het artikel *The Roots of Business Responsibility* in de *Harvard Business Review* een filosofische onderbouwing aan die oproep, met een beroep op diverse vormen van rechtvaardigheid.⁷⁹

De discussie over de sociale verantwoordelijkheid van ondernemingen werd gevoerd tegen de achtergrond van de koude oorlog. Het communisme werd gezien als de grootste bedreiging voor de beschaving als geheel en de vrije markt in het bijzonder. Bedrijven moesten daarom de kritiek op het kapitalisme ondervangen door bredere verantwoordelijkheid te nemen dan alleen het maken van winst. De idee dat sociale verantwoordelijkheid noodzakelijk was voor het voortbestaan van het kapitalisme, werd hierdoor ook in het bedrijfsleven wijdverbreid. In de discussies klonk steeds vaker het (in de middeleeuwen populaire) begrip van het algemeen goed, *the common good*. Dit begrip kreeg wel een eigentijdse invulling, want het vrijemarktkapitalisme speelde een belangrijke rol, wat rechtstreeks in verband gebracht werd met de '*American way of life*'. Drucker was, net als Donald David, van mening dat bedrijven een actieve sociale rol moesten vervullen. Behalve tegen de dreiging van het communisme, was de roep

---

⁷⁶ R. Higgs 'Wartime Prosperity? A Reassessment of the U.S. Economy in the 1940s', *The Journal of Economic History*, 52, 1 (Cambridge: Cambridge University Press, Maart 1992), 41-60.

⁷⁷ P. Drucker, *Concept of the Corporation*, (New York: John Day, 1946), 3, 7.

⁷⁸ P. Baida, 'Harvard's Capitalist Experiment', *American Heritage*, 28, 8, December (1987)

<http://www.americanheritage.com/content/harvard%E2%80%99s-capitalist-experiment>. Geraadpleegd 27 juli 2017.

⁷⁹ B. Dempsey, 'The Roots of Business Responsibility', *Harvard Business Review*, 27, 4, juli (1949), 393-404.

om sociale verantwoordelijkheid ook gericht tegen het ontstaan van een welzijnsstaat. De overheidsbemoeienissen met het bedrijfsleven zouden zo klein mogelijk gehouden moeten worden.⁸⁰

Op de oproep voor *corporate responsibility* volgde vanzelfsprekend weer kritiek. Het terugkerende argument was dat het maken van winst het enige doel moest zijn. Sociale verantwoordelijkheden werden daarbij meestal in verband gebracht met filantropie, wat volgens de critici geen taak was voor het bedrijfsmanagement. Maar in 1953, oordeelde een rechter in een belangrijke rechtszaak, *Smith v. Barlow*, dat het bedrijf *A.P. Smith Manufacturing Company* een gift aan *Princeton* universiteit kon doen zonder dat dit het belang van aandeelhouders zou schaden. Dit betekende een goedkeuring en het begin van veel bedrijfsfilantropie. Filantropie was tot dan toe vooral een zaak van individuen, maar werd door bedrijven gebruikt om hun reputatie te versterken. In volgende decennia werd dit steeds meer geprofessionaliseerd en was er sprake van strategische filantropie.

Een ander bezwaar tegen MVO kwam van diegene die de ontwikkeling als socialistisch beschouwden. MVO was een gevaar voor de individuele vrijheid en eigendomsrechten. Friedrich Hayek trok in *Road to serfdom* een vergelijking met het ontstaan van totalitarisme in Duitsland, waar ook veel verzet had bestaan tegen het kapitalisme.⁸¹ De kritiek op MVO kon de ontwikkeling niet stoppen. Adolph Berle schreef in 1954 dat de grote bedrijven voor het in hun geschiedenis rekening moesten houden met filosofische overwegingen over het goede leven. Het debat over de verantwoordelijkheid van ondernemers was duidelijk in de richting van professor Dodd beslecht.⁸²

In 1953 verscheen *Social Responsibilities of the Businessman* van Howard Bowen., die om deze reden wel de vader van *CSR* werd genoemd. In het boek wordt sterk geargumenteed voor een perspectief op bedrijven dat rekening houdt met alle belanghebbenden. Bowen rekende daarbij op ethisch besef van de professionals binnen een bedrijf en de wens van consumenten om verantwoord geproduceerde producten te kopen. De zakenman maakte onderdeel uit van de samenleving en zou zich aan de culturele waarden aanpassen, ook als dit voorbij de wettelijke vereisten ging. In navolging van de econoom John Maurice Clark, die in de jaren twintig al een systeem van *social accounting* voor bedrijven voor ogen stond, kwam Bowen met de suggestie een sociaal rapport bij te houden als een controlemechanisme voor de ondernemingsprestaties. Op deze wijze schetste Bowen een ideaal dat in werkelijkheid nog geen of weinig navolging vond.⁸³ Andere relevante literatuur kwam in 1956 van Eells met *Corporate Giving in a Free Society*, Morell Healds *Management's Responsibility to Society: The Growth of an Idea* in 1957 en Selekmans *Moral Philosophy for Management* in 1959.

Het debat over MVO kreeg vanaf dit moment steeds meer aandacht, waarbij vaak werd verwezen naar dezelfde punten van kritiek of aanbeveling. Keith Davis introduceerde de "*Iron Law of Responsibility*". Deze ijzeren wet hield in dat de sociale verantwoordelijkheid van een onderneming recht evenredig moet zijn met haar macht. Davis was bovendien een van de eerste die stelde dat het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid juist winst kon

---

⁸⁰ B. Spector, "Business responsibilities in a Divided World": The Cold War Roots of the Corporate Social Responsibility Movement', *Enterprise & Society*, 9, 2 juni (2008), 314-336.

⁸¹ F.E. Hayek, *The road to serfdom*, (London: Routledge, 2006/1944), 1-9.

⁸² A.A. Berle Jr., *The Twentieth-Century Capitalist Revolution*, (Londen: MacMillan & Co., 1955), 135-137.

⁸³ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 212-215.

opleveren voor bedrijven. Een visie die in de zeventig- en tachtiger jaren dominant zou worden.⁸⁴ Krachtige kritiek kwam van Theodore Levitt, die MVO een gevaar noemde, omdat bedrijven een taak op zich namen die voorbestemd was aan andere instanties en daarmee teveel sociale en politieke invloed zouden krijgen. Levitt vond MVO onverantwoord. Het MVO-debat werd vanaf de jaren zestig voornamelijk een academische discussie waarin het concept verder verfijnd werd. William Frederick was mening dat ondernemingen zo veranderd waren dat er nieuwe eisen gesteld konden worden aan sociale verantwoordelijkheid. Productiemiddelen zouden ingezet moeten worden op een manier die bijdraagt aan het algemeen welzijn. Joseph McGuire's boek *Business and Society* uit 1963 beschreef hoe ondernemingen verantwoordelijkheid moesten dragen voor het welzijn van de gemeenschap, het onderwijs en het geluk van haar werknemers. Een bedrijf zou dezelfde verantwoordelijkheden moeten hebben als een persoon in de samenleving.⁸⁵ Thomas Petit erkende dat MVO de besluitvorming voor het management compliceerde als er rekening gehouden moet worden met de effecten op indirect betrokkenen. Hij stelde voor om scenario's op te stellen om de besluitvorming te ondersteunen.⁸⁶ Clarence Walton kwam in 1967 met het boek *Corporate Social Responsibilities*, waarin hij onder meer het vrijwillige karakter benadrukte, MVO was volgens hem noodzakelijk ook al waren de voordelen niet direct economisch meetbaar.⁸⁷

In de jaren zestig werd de invloed van belangengroepen steeds groter. Rachel Carson stond aan de basis van de milieubeweging door in haar boek *Silent Spring* de gevaren van bestrijdingsmiddel DDT onder de aandacht te brengen van het grote publiek. Ze wist veel steun te verzamelen, maar de chemische industrie reageerde met een harde campagne om haar in een kwaad daglicht te stellen. Ze werd weggezet als communist en agent voor de Sovjetunie, terwijl er een pr-campagne werd opgezet om het belang van bestrijdingsmiddelen te promoten.⁸⁸ Milieubeweging en industrie stonden meestal tegenover elkaar en voerden strijd om de publieke opinie en de overheid te beïnvloeden. Nog ingrijpender maatschappelijke veranderingen kwamen door de Afro-Amerikaanse burgerrechtenbeweging en de organisaties die opkwamen voor vrouwenrechten. Ontwikkeling die te omvangrijk zijn om hier te behandelen, hoewel het voor zich spreekt de maatschappelijke veranderingen ook invloed hadden op MVO. De M in MVO volgde de algemene ontwikkelingen in de maatschappij, waarbij sommige bedrijven vooropliepen en anderen achterbleven. Zo werd bijvoorbeeld het voorkomen van discriminatie steeds belangrijker. Ook werden consumentengroepen steeds invloedrijker. Ralph Nadar's boek *Unsafe at any speed*, klaagde autofabrikanten aan die te weinig in veiligheid zouden investeren. Wat leidde toch maatschappelijke discussies en aanscherping van overheidsregels. Bedrijven groeiden echter nog steeds en daarmee ook hun macht.

---

⁸⁴ K. E. Goodpaster (red.), "Corporate Social Responsibility Evolution of a Definitional Construct", 271.

⁸⁵ J.W. McGuire, 'The Social Responsibility of the Corporation.' Speech. *Academy of Management Proceedings*, dec. 1964, 21-28.

⁸⁶ T.A. Petit, 'Making Socially Responsible Decisions', *The Academy of Management Journal*, 9, 4, dec. (1966), 308-317.

⁸⁷ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 256-258.

⁸⁸ E. Griswold, 'How 'Silent Spring' ignited the Environmental Movement', *The New York Times Magazine* 21 Sept. 2012.

<http://www.nytimes.com/2012/09/23/magazine/how-silent-spring-ignited-the-environmental-movement.html>. Geraadpleegd 31 juli 2017.

4.2 Groei en globalisering

De drie decennia na de Tweede Wereldoorlog werden door Robert Reich (in 2007) de *Not Quite Golden Age*, vanwege de uitsluiting van minderheidsgroeperingen en vrouwen, in een verder zeer harmonieuze arbeidsmarkt. Volgens hem bestond er een balans tussen de belangen van bedrijven, werknemers, overheid en de gemeenschap. Deze balans werd volgens Reich verstoord vanaf de jaren zeventig, door de opkomst van wat hij *Superkapitalisme* noemde, globalisering, intensivering van concurrentie en een drang naar lage consumentenprijzen en hoge opbrengsten voor investeerders.⁸⁹ Reich zag de macht van bedrijven als een gevaar voor de democratie. De verdere groei van bedrijven tot globaal opererende multinationals gaf hiertoe aanleiding. Maar kapitalisme en democratie werden ook wel afhankelijk van elkaar verondersteld. De vrije markt werd meestal als noodzakelijke voorwaarde voor kapitalisme gezien. Fernand Braudel brak met deze visie in *Civilisation Matérielle, Économie et Capitalisme, XVe-XVIIIe* (Beschaving, economie en kapitalisme, 15de-18de eeuw). Hij gaf een historische interpretatie van de wereldwijde invloed van het kapitalisme. Daarbij betoogde Braudel dat de kapitalist helemaal niet opereert in een vrije markt, maar een door de overheid beschermd monopolie vormt door de concentratie van kapitaal. Braudel zag dus slechts een beperkte bovenklasse van rijken als kapitalisten, waarbij politieke en economische macht niet tegenover elkaar stonden maar geconcentreerd waren. Immanuel Wallerstein liet zich door Braudel inspireren en schetste een kapitalistisch wereldbeeld dat verdeeld was in kapitalistische centra en een periferie. Giovanni Arrighi benadrukte de opkomst van de Aziatische economie waaruit bleek hoe kapitalisme zich had ontwikkeld tot een wereldwijd fenomeen.⁹⁰

Milton Friedman verbond de discussie over algemene economische systemen en de discussie over de verantwoordelijkheden van individuele bedrijven met elkaar. Hij was, in navolging van Hayek, een felle verdediger van de vrije markt. Friedman gaf ook het vermoedelijk meest aangehaalde argument tegen MVO: de enig maatschappelijke verantwoordelijkheid van een onderneming is winst maken. Het aanvaarden van andere sociale verantwoordelijkheden vond Friedman ondermijnend voor de vrije samenleving. Sociale verantwoordelijkheid is niet de expertise van bedrijven. Bedrijven moesten winst maken, binnen de grenzen van de wet en ethische gewoonten.⁹¹ Dit lijkt een heldere stellingname tegen MVO, maar de toevoeging dat bedrijven zich aan ethische normen moet houden is volgens velen ook onderdeel van MVO. Friedman was er ook niet op tegen dat een onderneming sociale doelen nastreefde, maar alleen als deze de winstgevendheid vergrootte. Hiermee wordt de invloed van de onderneming beperkt, sociale zaken waren de verantwoordelijkheid van andere instituties. Bovendien werd het misbruik tegen gegaan van MVO als een marketinginstrument, zoals het geval is bij *greenwashing*, het milieuvriendelijker maken van een reputatie zonder daadwerkelijke verbeteringen door te voeren. Of zoals bij Enron,

---

⁸⁹ R. Reich, *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, (New York: Alfred A. Knopf, 2007).

⁹⁰ J. Kocka, *Capitalism*, 14-21.

⁹¹ M. Friedman, "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits", *New York Times Magazine*, 13 September (1970), <http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html>. Geraadpleegd 13 Augustus 2017.

waar enerzijds een ethische code bestond van *Respect, Integrity, Community* en *Excellence*, maar anderzijds grootschalige fraude plaatsvond. MVO kon bij Enron niet voorkomen dat de wet overtreden werd. Andersom kan gesteld worden dat, als de ethische code nageleefd werd, het bedrijf niet failliet zou zijn gaan.

Als bedrijven geen sociale verantwoordelijkheid hadden, zoals Friedman betoogde, en overheden te weinig macht hebben om bedrijven onder controle te houden, zoals volgens Reich het geval was, dan betekende dit een mogelijke terugkeer naar sociale misstanden zoals in de vorige eeuw. Voor de Verenigde Staten bleven die echter grotendeels uit, ten eerste omdat er wel degelijk belang gehecht werd aan MVO, maar ook omdat vakbonden en belangengroepen voldoende invloed konden uitoefenen. Om beter in te spelen op maatschappelijke veranderingen en om protesten voor te zijn gingen bedrijven zich proactief opstellen. MVO werd onderdeel van de taken van het hogere management. De *Committee for Economic Development* (CED) kwam met een eigen definitie van MVO. Dit was een initiatief vanuit het bedrijfsleven, waaruit het breed gedragen belang van MVO bleek.

De jaren zeventig brachten een nieuwe depressie met onder meer de oliecrisis. Veranderingen in de economie en de maatschappij hadden hun weerslag op de invulling die aan MVO gegeven werd. Naast *Corporate Social Responsibility* ging men spreken over *CSPerformance* of ook wel *CSResponsiveness* of *Public Responsibility*.⁹² *CSInvesting* kreeg een stimulans door een boycot van investeringen in Zuid-Afrika. William Frederick noemde de ontwikkeling het volwassen worden van MVO, van *CSR1* naar *CSR2*.⁹³ Bedrijven gingen adequater en pragmatisch reageren op sociale druk, bijvoorbeeld door het aanpassen van producten of beleid. General Electric ontwikkelde een methode om sociaal-politieke veranderingen te kunnen anticiperen. Volgens een van de ontwikkelaars van de methode was er sprake van een verandering van paradigma in het bedrijfsleven, naar onderlinge afhankelijkheid, samenwerking, sociale rechtvaardigheid participatief management en diversiteit.⁹⁴ Dat nam niet weg dat er ook nog veel problemen waren. Het milieu, productveiligheid, arbeidsomstandigheden en de aantasting van rechten bleven problematisch.

President Reagan hervormde de economie en was voorstander van een vrije markt met zo min mogelijk overheidsregulering. Hij probeerde de sociale verantwoordelijkheden van de overheid te verkleinen en beperkte sociale voorzieningen. Dit lokte verzet uit bij religieuze organisaties, waaronder Katholieke bisschoppen die opriepen tot rechtvaardigheid voor allen. Ze waren van mening dat de economische macht van bedrijven verantwoordelijkheden met zich meebracht waarvoor managers moreel en institutioneel verantwoording af moesten leggen.⁹⁵ Deze oproep had hiermee een rechtstreekse relatie met het denken over MVO. Ook in de pauselijke encycliek van 1991, een eeuw na de *Rerum Novarum*, was er een rechtstreekse verwijzing naar MVO. Hoewel het maken van winst werd erkend als een graadmeter voor goede loop van een bedrijf, moesten menselijke en morele factoren in aanmerking genomen worden, die minstens zo belangrijk zijn op de langere termijn. “Het doel van de

---

⁹² Zie voor een uitgebreide behandeling van definities bijvoorbeeld: A.B. Carroll, “Corporate Social Responsibility Evolution of a Definitional Construct”, *Business & Society*, 38, 3, September (1999), 268-295.

⁹³ Cochran, P.L., ‘The evolution of corporate social responsibility’, 449–454.

⁹⁴ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 272-273.

⁹⁵ K. E. Goodpaster (red.), *Corporate Responsibility*, 324-325.

onderneming is inderdaad niet eenvoudig het maken van winst, maar het bestaan zelf van de onderneming als *gemeenschap van mensen* die op verschillende wijzen streven naar de bevrediging van hun fundamentele behoeften en een bijzondere groep vormen ten dienste van heel de maatschappij.”, schreef Paus Johannes Paulus II. Veel van de misstanden die in de *Rerum Novarum* werden geconstateerd bestonden nog steeds, maar voornamelijk in derdewereldlanden.⁹⁶ Hoewel de Katholieke Kerk kritisch bleef ten aanzien van misstanden in bedrijven was de houding ten aanzien van winst maken toch aanmerkelijk milder dan traditioneel het geval was. Meer nog dan de kerk kregen NGO's (niet-gouvernementele organisaties) invloed. Het wereldnatuurfonds, Greenpeace en diverse consumentenorganisaties wisten het beleid van ondernemingen bij te sturen. Ook dierenrechten kregen aandacht, onder meer van Peter Singer en in 1980 werd People for Ethical Treatment of Animals (PETA) opgericht.

Het academische debat over MVO ging ondertussen door. Nieuwe academische tijdschriften werden gelanceerd zoals *Business and Professional Ethics* in 1981, *Journal of Business Ethics* in 1982 en *Business Ethics Quarterly* in 1991. Maar ook het gespecialiseerde *Research in Corporate Social Performance and Policy*. Edward Freeman zou met zijn boek *Strategic Management: A Stakeholder Approach* in 1984 eindelijk de belanghebbenden expliciet maken en een literatuur van *stakeholder*-theorieën op gang brengen. Voor MVO werden tientallen definities gegeven, waarvan de theorie van Archie Carroll invloedrijk bleef. Hij gaf een viervoudige definitie die later visueel werd gemaakt in de vorm van een piramide, waarbij een economisch, juridisch, ethisch en een discretionair domein werd onderscheiden. De basis was de economische verantwoordelijkheid voor het leveren van een product of dienst dat winst oplevert. Dit moest gebeuren binnen alle juridische kaders. Bovendien werd verwacht dat het bedrijf zich houdt aan ethische normen die niet in wetten zijn vastgelegd. Tenslotte kon het bedrijf zelf invulling geven aan haar maatschappelijke betrokkenheid, waarmee Carroll vooral doelde op filantropie. De economische en juridische domeinen waren verplicht, het ethische aspect werd verwacht en filantropie was gewenst door de samenleving. Op deze manier toonde het bedrijf goed burgerschap. Carroll wilde MVO daarbij presenteren als *business case* waarbij het financieel voordeel van MVO bleek.⁹⁷

De discussie over MVO werd maar beperkt gevoerd door filosofen. Indirect hadden filosofen wel invloed. Kants deontologie, Bentheems utilitarisme, Aristoteles deugdenethiek en vele anderen boden ethische richtlijnen in het bedrijf. Sociaal contract theorieën beïnvloedden de visie op de maatschappij. Ook eigentijdse filosofen kwamen met vernieuwende inzichten. John Rawls' *A theory of Justice* en Nozick's *Anarchy, State, and Utopia* gaven aanleiding tot een discussie over sociale rechtvaardigheid. Rawls concept van *justice as fairness* (rechtvaardigheid door redelijkheid) is toegepast op bedrijfs-ethische vraagstukken en stelt bijvoorbeeld eisen aan de verdeling van macht binnen een onderneming en de zeggenschap hierover. Het gaf werknemers recht op zinvolle arbeidsbesteding. Dit laatste punt kwam voort uit de redentatie dat de productiviteitswinst door arbeidsdeling, welke Smith al in de achttiende eeuw had geconstateerd, zo ver doorgevoerd zou worden, dat het werk voor een individuele arbeider geen

---

⁹⁶ Paus Johannes Paulus II, *Centesimus Annus*, (Oegstgeest: Stichting R.K. Voorlichting, Oegstgeest, 1991), <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=3&id=4383>. Geraadpleegd 31 juli 2017.

⁹⁷ A.B. Carroll, 'Carroll's pyramid of CSR: taking another look', *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 1,1, (2016), 1-8.

voldoening zou geven. Nozick reageerde hierop met de stelling dat er voor arbeid ook een markt was en als er vraag naar zinvolle arbeid zou zijn, dat bedrijven hieraan zouden voldoen.⁹⁸

Het denken over MVO hield verband met economische theorieën en systemen, welke vaak gingen over de tegenstelling tussen macht voor de markt en macht voor de overheid. Toch werd de discussie over MVO steeds minder tussen voor- en tegenstanders gevoerd, maar werd het een geaccepteerd onderdeel van de bedrijfsvoering. De discussie ging over de invulling van het begrip. Hoewel er geen consensus werd gevonden over een definitie verschoof het de aandacht naar empirisch onderzoek. William Frederick schetste de ontwikkeling met de introductie van nog twee categorieën voor MVO, *CSR3* werd gekenmerkt door normatieve morele argumenten, terwijl *CSR4* de internationale verantwoordelijkheden van bedrijven benadrukt. Frederick zag daarmee de ontwikkeling van MVO als volgt⁹⁹:

- *CSR1: Corporate Social Stewardship*, met de manager als rentmeester van sociale waarden, gedreven door moreel besef en reputatie, door middel van filantropie en public relations.
- *CSR2: Corporate Social Responsiveness*, met adequate en pragmatische actie op sociale eisen, gedreven door externe druk van *stakeholders* en overheidsregulering, door middel van onderhandelingen met belangengroepen en voldoen aan standaarden.
- *CSR3: Corporate/Business Ethics*, met het creëren en onderhouden van een ethische bedrijfscultuur gedreven door respect voor alle *stakeholders*, mensenrechten en sociaal-religieuze waarden, door middel van ethische codes, sociale contracten en *mission statements*.
- *CSR4: Corporate Global Citizenship*, met verantwoordelijkheid voor de wereldwijde impact van het bedrijf, gedreven door wereldwijde ontwrichting van economie en milieu, door middel van het voldoen aan internationale richtlijnen en duurzaamheid beleid.

Markeerde het begin van de eeuw een overgang van *owners* naar *managerial* kapitalisme, aan het eind van de eeuw was er een ontwikkeling naar *finance capitalism*. Door het loslaten van vaste wisselkoersen in de jaren zeventig, in combinatie met deregulering, werd financiële speculatie door vrij verkeer van kapitaal gestimuleerd. Zogenaamde *hedgefondsen* (ook wel hefboomfondsen) konden grote winsten boeken, zoals het fonds van George Soros die zelf schreef dat: “*The system is very favorable to financial capital [...] It is market fundamentalism that has put capital into the driver’s seat*”.¹⁰⁰ Behalve grote winsten, waren natuurlijk ook grote verliezen mogelijk, bovendien hadden de fluctuaties op financiële markten grote gevolgen voor andere markten. Er bestond verzet tegen de het marktfundamentalisme (door voorstanders aangeduid als vrijemarktdenken of *laissez faire*), maar dit kon niet de depressie in de volgende eeuw voorkomen in de vorm van de financiële crisis.

---

⁹⁸ J. Moriarty, ‘Business Ethics’, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), E.N. Zalta (red.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/ethics-business/>. Geraadpleegd 31 juli 2017.

⁹⁹ W. Fredericks, ‘Corporate Social Responsibility: Deep Roots, Flourishing Growth, Promising Future’, in *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*, A. Crane, et.al. (red.) (Oxford: Oxford University Press, 2008), 522-531.

¹⁰⁰ J. Kocka, *Capitalism*, 115-116.

4.3 Reflectie

Corporate Social Responsibility als gedefinieerd begrip ontstond rond de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Sinds die tijd is het begrip snel geaccepteerd en steeds verder geëvolueerd. MVO werd gepromoot als een preventief middel tegen socialisme, communisme en overheidsregulering. Later werd het steeds meer een middel om tegemoet te komen aan druk vanuit de samenleving. Winst maken en sociale verantwoordelijkheid gingen steeds meer hand in hand. De maatschappij veranderde in een consumptiemaatschappij en MVO begon ook op een consumptiegoed te lijken dat aan de man gebracht moest worden. Een scala aan definities volgde elkaar op, terwijl vergelijkbare concepten werden geïntroduceerd als *Corporate Social Performance* of *Responsiveness* en *Public Responsibility*. MVO werd in meer of mindere mate en op verschillende wijze toegepast in bedrijven met wisselend succes. Toch kreeg het concept alleen maar meer aandacht.

Het lijkt vergezocht om Benjamin Franklin met de ontwikkeling van MVO in verband te brengen, de multinationals van de twintigste eeuw waren heel andere bedrijven dan Franklins huisdrukkerij. Toch werden deze bedrijven meestal geleid door protestantse blanke mannen die op school nog steeds kennis hadden gemaakt met Franklins deugden. De poging om door middel van MVO de multinationals tot *global citizens* te vormen is niet veel anders dan de poging van Franklin om zijn medewerkers en partners te kiezen op basis van zijn morele standaarden.

5 Het einde van de geschiedenis van MVO

In de eenentwintigste eeuw zette de groei en globalisering door. Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen werd voor veel bedrijven standaard onderdeel van de bedrijfsvoering. De financiële crisis van 2008 leidde tot hernieuwde discussies over het economisch systeem en de verantwoordelijkheden van bedrijven.

5.1 MVO als standaard

MVO maakte deze eeuw een spectaculaire groei door. Er verschenen zeer veel boeken, tijdschriften en artikelen met theoretische bespiegelingen en empirische studies. MVO is onderdeel geworden van academische opleidingen en MVO werd een bijna standaard bedrijfs onderdeel, zoals marketing of financiën. Er kwamen internationale standaarden die dienden als richtlijn of keurmerk. Een eenduidige definitie of methode werd niet gevonden. Als reden hiervoor werd gegeven dat MVO een overkoepelend begrip voor verschillende concepten, die aan verandering onderhevig waren.¹⁰¹ Zo kan MVO normatief of descriptief worden opgevat. Definities van MVO veranderde ook met veranderende normen en waarden in de samenleving. De eerder genoemde vierdelige definitie van Carroll was invloedrijk. Deze gaf een brede invulling aan MVO, waardoor ook het maken van winst tot MVO gerekend werd. Deze keuze ontving kritiek omdat sociale overwegingen op deze wijze nog steeds ten dienste van de winst genomen zouden worden. Er zou meer recht gedaan worden aan sociale verantwoordelijkheden door ethiek de prioriteit van MVO te maken, gevolgd door wettelijke bepalingen, economische verantwoordelijkheden en filantropie.¹⁰² Maar Carrolls bijdrage bestond er juist in om ook de economische doelstelling te onderwerpen aan ethische verantwoordelijkheid. Toch bleef de prioriteit van winst dominant, wat ook bleek uit het vele onderzoek naar de bijdrage van MVO aan de winst.

Wim Dubbink en Luc van Liedekerke wezen op het belang van een definitie vanwege de praktische implicaties; de keuze voor een definitie is niet zonder consequenties. Om tot een algemeen geaccepteerde definitie te komen was het bovendien noodzakelijk om een geaccepteerde methode te vinden om de geschiktheid van definities te toetsen, politieke filosofie zou hiervoor als basis kunnen dienen.¹⁰³ Uit een andere studie uit 2008 bleek bij een vergelijking van zevenendertig definities dat deze een aantal van vijf dimensies bevatten. De onderscheiden dimensies zijn sociaal, economisch, stakeholders, vrijwilligheid en het milieu.¹⁰⁴ Het milieu was minder vaak onderdeel van een definitie, omdat dit pas later een thema werd. Het werd, door klimaatverandering, wel een belangrijk thema. Duurzaamheid werd het nieuwe kernwoord voor MVO. Paul Hawken was als activist, auteur en ondernemer een

---

¹⁰¹ Matten, D. en J. Moon, "Implicit" and "Explicit" CSR: A Conceptual Framework for a Comparative Understanding of Corporate Social Responsibility', *The Academy of Management Review*, 33, 2, april (2008), 404-424.

¹⁰² D. Baden, 'A reconstruction of Carroll's pyramid of corporate social responsibility for the 21st century' *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 2016, 1(1), 1-15.

¹⁰³ W. Dubbink, en L. van Liedekerke, 'A Neo-Kantian Foundation of Corporate Social Responsibility', *Ethical Theory and Moral Practice*, 12, 2, april (2009), 117-136 (117-120).

¹⁰⁴ A. Dahlsrud, 'How corporate social responsibility is defined: an analysis of 37 definitions', *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15, 1, januari (2008), 1-13.

aanjager van duurzaam ondernemen. Hij was en is een inspiratiebron voor andere bedrijven om milieuvriendelijker en zuiniger te werken. De sociale, economische en milieu dimensies van MVO zijn niet toevallig ook de elementen van de *triple bottom line*. Dit trio onder aan de streep bestond uit *People, Planet en Profit*, welke in 1994 door John Elkington werd geïntroduceerd en onder andere door Shell werd overgenomen. Het stond voor de sociale, milieu en economische dimensies van verantwoord ondernemen. De term *profit* werd later ook wel vervangen door *prosperity*, omdat welvaart breder was dan de winst van ondernemingen.

Het succes van MVO leidde er nog steeds niet toe dat bedrijven altijd hun maatschappelijke verantwoordelijkheid namen, zoals bijvoorbeeld de autofabrikanten, waar MVO-beleid werd uitgedragen, maar tevens milieuregels werden geschonden. Misdragingen van bedrijven werden soms gevat onder de noemer *Corporate Social Irresponsibility*. *CSI* was daarmee de negatieve tegenhanger van *CSR*. Er is voorgesteld om *CSI* en *CSR* in één model te vatten, waardoor een scherpere tegenstelling zou ontstaan tussen de oude oriëntatie op de aandeelhouder van Friedman en de nieuwe oriëntatie op de *stakeholder* van Freeman.¹⁰⁵ Maar in zekere zin werd hiermee een vals dilemma gecreëerd. Friedmans kritiek op *CSR* betekende niet dat hij onverantwoord ondernemen goedkeurde. Als de overheid in samenwerking met maatschappelijke organisaties de (morele) kaders vaststelt, dan kan het bedrijf binnen die kaders doen waar het goed in is. Robert Reich constateerde echter dat in de praktijk het bedrijfsleven nauw betrokken was bij de overheid met lobbygroepen en donaties aan politici. Hij pleitte niet voor meer sociale verantwoordelijkheden voor bedrijven, maar een duidelijker scheiding van verantwoordelijkheden.¹⁰⁶

Reich publiceerde zijn pleidooi net voor de financiële crisis van 2008. Deze veroorzaakte nieuwe records in verliezen en net als een eeuw eerder werden veel mensen uit hun huis gezet. De overheid reageerde bij deze crisis sneller en voorkwam een aantal faillissementen. De misstanden in de financiële sector leidde tot een nieuwe golf van verontwaardiging bij consumenten en aangescherpte regelgeving. Een nieuwe generatie *muckrakers* probeerde via films, documentaires en boeken het grote publiek voor te lichten. De crisis leidde tot de grootschalige protestbeweging *occupy wallstreet*. Het protest werd wel gezien als een uiting van woede en frustratie tegen de legitimiteit van ondernemingen, het kapitalistisch systeem, globalisering en de overheid. *Occupy* markeerde een verschuiving van protesten tegen de overheid naar bedrijven. Dezelfde thema's als in de vorige eeuw speelden een rol, zoals arbeid in *sweatshops* en milieuverontreiniging, al waren deze problemen nu verplaatst naar het buitenland. *Occupy* was ook een oproep tot fundamentele hervormingen van het economisch systeem om de ongelijke inkomensverdeling in de wereld te stoppen. Er was een roep om waarden als integriteit, eerlijkheid, duurzaamheid, solidariteit en menselijkheid.¹⁰⁷ Het tentendorp was tot dan een symbool voor de armoede, zoals na de depressie van 1930. Tijdens *Occupy* werd dit omgevormd tot een symbool voor verzet. Terwijl de economie zich langzaam

---

¹⁰⁵ B. Jones, B., Bowd, R., Tench, R., 'Corporate irresponsibility and corporate social responsibility: competing realities', *Social Responsibility Journal*, (2009), 300-310.

¹⁰⁶ R. Reich, R., *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, (New York: Alfred A. Knopf, 2007), 17.

¹⁰⁷ P. Shrivastava, Ivanova, O., (2015), 'Inequality, corporate legitimacy and the Occupy Wall Street movement', *Human Relations*, 68, 7, 1209-1231

herstelde verdwenen de protesten, maar de discussie bleef. Thomas Piketty deed empirisch onderzoek om aan te tonen dat de inkomensongelijkheid inderdaad was toegenomen in deze eeuw. Hij besteedde daarbij ook aandacht aan belastingontwijking door bedrijven, wat door managers vaak niet eens onethisch gevonden werd.¹⁰⁸ Hij wees hiermee op de verschillen tussen ethische opvattingen binnen- en buiten de onderneming.

Protesten konden schade toebrengen aan de onderneming, reputatieschade, verminderde verkopen en uiteindelijk dus minder winst.¹⁰⁹ Voor bedrijven was MVO als *business case*, dus MVO in dienst van winstgevendheid, een voorname motivatie om het concept te omarmen. Onverantwoord gedrag werd een bedrijfsrisico, als protesten zouden leiden tot consumentenboycots. Met dit soort risico's kon het management rekening houden. Dit was ook te zien in academische studies, die bijvoorbeeld onderzochten hoe morele verontwaardiging bij consumenten doorwerkt en welke respons het meest effectief is.¹¹⁰ Eenzelfde professionalisering was er te zien bij bedrijfsfilantropie. Er had in de vorige eeuw een verschuiving plaatsgevonden van filantropie van individuen naar strategische filantropie binnen bedrijven. Daarmee was echter ook de grens tussen sponsoring, marketing en MVO vervaagd. Michael Porter en Mark Kramer constateerden in 2002 dat filantropie bij bedrijven afnam en dat de effectiviteit laag was, juist omdat filantropie steeds meer ingezet werd als marketinginstrument. Dit ondersteunt Friedmans positie, omdat filantropie ten koste gaat van de winst. Porter en Kramer argumenteerden echter dat sociale doelstellingen de economische kenden versterken met behulp van een model om strategische filantropie het best aan te pakken.¹¹¹

Hoewel filantropie een zaak van ondernemingen was geworden waren het de nieuwe superrijken die de grootste filantropen werden. In 2010 werd op initiatief van miljardairs Bill Gates en Warren Buffet de *giving pledge* in het leven geroepen, waarmee ondertekenaars zich committeren om het grootste deel van hun vermogen weg te geven. Het initiatief riep ook weer ethische vragen op, omdat de overheid vermogensbelasting belasting misloopt en doordat liefdadigheidsinstellingen zelf een soort *corporations* worden met grote macht en invloed. De Rockefeller foundation behoorde nog steeds tot de grote filantropische organisaties in de wereld. De kunst van het weggeven was blijkbaar nog steeds in balans met de kunst van het verkrijgen. Het fenomeen van extreem rijke weldoeners is een terugkeer naar premoderne filantropie en staat in contrast met de democratische fondsenwerving die Franklin betrachtte. Deze laat zich beter vergelijken met het fenomeen *crowdfunding*. Maar filantropie was niet meer het belangrijkste onderdeel van MVO.¹¹²

---

¹⁰⁸ Thomas Piketty, *Capital in the twenty-first century*, Arthur Goldhammer (vert.), (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2014), 561.

¹⁰⁹ T. Bartley en C. Child, 'Movements, Markets and Fields: The Effects of Anti-Sweatshop Campaigns on U.S. Firms, 1993-2000', *Social Forces*, 90, 2, december (2011), 425-451 (444-446).

¹¹⁰ J. Lindenmeier, Schleer, C., & Pricl, D. (2012), 'Consumer outrage: Emotional reactions to unethical corporate behavior'. *Journal of Business Research*, 65, 9, september, 1364-1373.

¹¹¹ M. Porter en M. Kramer, (2012) 'The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy', *Harvard Business Review*, December, <http://www.expert2business.com/itson/Porter%20HBR%20Corporate%20philantropy.pdf>. Geraadpleegd 7 augustus 2017.

¹¹² L. Whitehouse, 'Corporate Social Responsibility: Views from the Frontline', *Journal of Business Ethics*, 63, 3, feb (2006), 279-296 (286).

5.2 De stand van zaken

MVO-beleid wordt tegenwoordig gevoerd op diverse niveaus. In leiderschap, visie en waarden van het bedrijf. In relatie tot de markt door producten, communicatie en gedragingen. Tegenover de werknemers. In de keten van toeleveranciers, dus als klant van andere bedrijven. In de omgang met externe stakeholders, de belanghebbenden die niet direct bij het bedrijf betrokken zijn. In de samenleving, bijvoorbeeld door middel van sponsoring, filantropie en vrijwilligerswerk. Voor het milieu, door onder andere duurzaam productie en minimalisering van afval. Dit laatste aspect krijgt tegenwoordig de grootste nadruk. In een recent handboek worden vijf aspecten van MVO onderscheiden. Het eerste betreft zaken met een wereldwijde sociale en milieu impact, waaronder klimaatontwrichting, mensenrechten, economische groei en armoede. Een tweede dimensie zijn de economische voordelen (voor het bedrijf) welke voort kunnen komen uit sociaal- en milieuvriendelijk beleid. De derde dimensie betreft ethiek, bewustzijn en praktische toepassing van MVO. Het vierde aspect beschouwt de gevolgen van het beleid van een onderneming voor niet-zakelijk betrokkenen. Tenslotte kan onderzocht worden hoe de aandacht voor MVO effect heeft op de publieke opinie ten aanzien van de verantwoordelijkheid van ondernemingen.¹¹³

Om optimaal te profiteren van MVO-beleid wordt dit gecommuniceerd door middel van MVO-rapportage, websites, sociale media en reclame. Door internet is de afstand tussen bedrijf en stakeholders kleiner geworden. Het bedrijf profiteert bijvoorbeeld omdat de merkwaarde wordt vergroot.¹¹⁴ Vooral door sociale misstanden is er meer aandacht gekomen voor niet-zakelijke betrokkenen. Bedrijven treden meer in dialoog met deze externe stakeholders. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan burgerorganisaties die opkomen voor de belangen van omwonenden. Externe stakeholders hebben geen directe invloed op het bedrijf, maar kunnen wel invloed uitoefenen op interne stakeholders, zoals klanten en werknemers. Hierdoor wordt ook met deze groep rekening gehouden bij de praktische toepassing van MVO. In het recente verleden bestond MVO nog weleens als onderdeel van een marketingafdeling, maar tegenwoordig wordt het gezien als een integraal onderdeel van de activiteiten. *Business ethics*, bedrijfsethiek, wat geldt als onderdeel van de filosofie, is opgenomen in MVO. William Frederick was een belangrijk aanjager van deze ontwikkeling. Hiermee keren normen en waarden nadrukkelijk terug in ondernemingsbeleid, waardoor het management minder snel slechte keuzes maakt. De aandacht van filosofen voor MVO blijft evenwel ver achter bij de aandacht voor de *business case* van MVO. *Business ethics* is vaker een zaak van bedrijfskundigen dan filosofen.¹¹⁵ De economische voordelen houden prioriteit; verschillende onderzoeken benadrukken dat MVO een win-win situatie oplevert voor bedrijf en samenleving. Het leidt vaak tot een grotere betrokkenheid en motivatie van werknemers en loyaliteit bij klanten, bovendien zorgt duurzaam ondernemen voor een reductie van kosten en risico's. Deze zaken

---

¹¹³ K. Haynes (red.), A. Murray (red.) en J. Dillard (red.), *Corporate Social Responsibility, A research handbook*, (London: Routledge, 2013), 21.

¹¹⁴ A. Barić, 'Corporate social responsibility and stakeholders: Review of the last decade (2006-2015)', *Business Systems Research*, 8, 1 (2017), 133-146 (138).

¹¹⁵ P. Seele, 'Business ethics without philosophers? Evidence for and implications of the shift from applied philosophers to business scholars on the editorial boards of business ethics journals', *Metaphilosophy*, 47, 1, januari (2016), 75-91 (75-79).

komen de winst op lange termijn ten goede.¹¹⁶ Een belangrijk onderwerp hierbij is de controleerbaarheid en meetbaarheid van effecten van MVO-beleid. Hiervoor zijn gespecialiseerde bedrijven ontstaan waarbij de nadruk ligt op de relatie tussen financiële en maatschappelijke prestaties. MVO is hiermee een uitgebreid, breed onderzocht en geaccepteerd concept geworden. MVO heeft steeds meer een technische invulling gekregen.

Dit betekent niet dat er een einde is gekomen aan (morele) kritiek op bedrijven. Met name de juridische status van een bedrijf als rechtspersoon blijft controversieel. Joel Bakan stelde de vraag, gegeven de status van *corporate personhood*, wat voor persoon een bedrijf is. Zijn antwoord: een psychopaat. Hij komt tot deze conclusie door vele voorbeelden van *CSI*. In veel gevallen ging het daarbij om illegale activiteiten van bedrijven.¹¹⁷ Het doel van een integraal MVO-beleid is onder ander om managers meer bewust te maken van ethische aspecten van zakelijke beslissingen, waardoor maatschappelijk onverantwoorde keuzes worden vermeden. Er blijft een dilemma als de manager in de eerste plaats afgerekend wordt op winstgevendheid. De discussie of een bedrijf alleen verantwoording af moet leggen aan de aandeelhouder of aan bredere groepen in de samenleving zou niet zo relevant zijn als de aandeelhouder in dezelfde mate verantwoordelijk wordt gehouden. MVO is dan een verantwoordelijkheid van de onderneming evenals van de aandeelhouder. De doelstelling van winstmaximalisatie bestaat dan binnen het kader van de maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zolang er sprake is van vrijwilligheid en niet van regelgeving zal onverantwoord, maar winstgevend, gedrag verleidelijk blijven. Het win-win argument, dat stelt dat MVO bijdraagt aan de winst, gaat niet altijd op. Met dit argument wordt de discussie over verantwoordelijkheid gedeeltelijk ontweken, want wat als een sociaal wenselijk oplossingen duurder is en de winst wel onder druk komt te staan?

De markt faalt in het geval van publieke goederen en externaliteiten. Een externaliteit is een effect van een economische activiteit op een derde partij die niet gecompenseerd wordt. Dit kan negatief zijn, zoals bij milieuverontreiniging of positief zoals bij een publiek goed. Een publiek goed is een goed waarvan het gebruik of de effecten niet is uit te sluiten, ongeacht of er voor betaald is of niet. Voor deze externaliteiten moet een oplossing gevonden worden die niet zondermeer overgelaten kan worden aan een vrije markt. Zoals Benjamin Franklin bijvoorbeeld met succes pamfletten verspreidde om mensen over te halen de straten van Philadelphia gezamenlijk te plaveien, omdat er gezamenlijk van geprofiteerd werd, waardoor uiteindelijk een belasting werd ingevoerd.¹¹⁸ Voor veel externaliteiten zijn nog altijd geen oplossingen. Onder andere Paul Hawken stelde voor om kapitalisme niet te beperken, maar juist uit te breiden door het natuurlijk kapitaal van een prijs te voorzien. Schone lucht, bossen en schoon water zijn als publiek goed te waardevol om te laten verdwijnen. Door zuiniger om te gaan met natuurlijke hulpbronnen ontstaan een veel efficiëntere economie, welke Hawken *Natural Capitalism*, natuurkapitalisme, noemt.¹¹⁹ In Franklins tijd was vis voor de kust rijkelijk beschikbaar, zodat de vangst alleen beperkt werd door het aantal vissersschepen en netten. Het loonde om te investeren in materiaal. Tegenwoordig zijn er meer vissersboten dan vis in de zee. Het loont om te investeren in de visstand. MVO biedt in dit geval niet direct een oplossing tenzij

---

¹¹⁶ A. Barić, (2017) 'Corporate social responsibility and stakeholders', 133-146 (139).

¹¹⁷ J. Bakan, *The corporation: the pathological pursuit of profit and power*, (New York: Free Press, 2004).

¹¹⁸ B. Franklin, *De autobiografie*, 166-167.

¹¹⁹ A.B. Lovins, L. H. Lovins, en P. Hawken, 'A Road Map for Natural Capitalism', *Harvard Business Review*, juli-augustus (2007), 172-183.

alle bedrijven het concept omarmen. Als individuele bedrijven niet kunnen profiteren van inspanningen welke ten goede komen aan de hele bedrijfstak of samenleving dan zal het vanuit zakelijk oogpunt niet haalbaar blijken. Regulering lijkt in dit geval onontbeerlijk. Door de taal van bedrijven te spreken en bijvoorbeeld milieubescherming in economische termen te vatten, ontstaat er wel eerder draagvlak bij het bedrijfsleven voor regulerende maatregelen.

Behalve door de overheid is de ethiek van het ondernemen door de eeuwen heen sterk beïnvloed door kerk en religie. Weber constateerde al dat het succes van sommige religieuze gemeenschappen in zaken sterk correleerde met de overtuigingen van hun religie. Lidmaatschap van een bepaalde kerk bood een garantie van betrouwbaarheid, waardoor anderen graag overging tot zaken.¹²⁰ De rol van de kerk lijkt tegenwoordig gemarginaliseerd, maar de invloed is er nog wel al lijkt dit meer door individuele leden dan door het instituut. Er is ook gesuggereerd dat kapitalisme zelf een religie is geworden. Walter Benjamin wijdde er een kort essay aan en anderen kwamen tot de conclusie dat afhankelijk van de definitie van religie kapitalisme zeker in aanmerking komt als religie met groot vertrouwen in de wetten van de markt.¹²¹ Als kapitalisme inderdaad de nieuwe religie van de Verenigde Staten was dan was Franklins *Way to Wealth* haar profetie. Door de geschiedenis heen werd Franklin bewonderd door zakenmensen, van Mellon tot Carnegie en tegenwoordig Warren Buffet.¹²²

Behalve met de vrije markt is de basis voor kapitalisme gelegen in het vertrouwen in groei. Economische groei is essentieel voor het voortbestaan van bedrijven en overheden. MVO kan ook gezien worden als een middel om het vertrouwen in dit systeem te waarborgen. Kenneth Goodpaster constateert dat in Amerika altijd vastgehouden werd aan het idee van een vrije markt waarin bedrijven een sociale verantwoordelijkheid hebben. Goodpaster onderscheid drie redenen voor dit voortdurende vertrouwen. Ten eerste is er het vertrouwen in controlemechanismen, de *checks and balances*, die ervoor zorgen dat economische doelen, over het algemeen, het publiek belang dienen. Ten tweede geldt het principe van morele projectie, waarbij een bedrijf niet alleen als een juridisch rechtspersoon wordt beschouwd, maar ook als een moreel persoon. Hiervoor is het noodzakelijk dat een bedrijf een mate van vrijheid heeft, anders kan het ook geen verantwoordelijkheden hebben. Ten slotte is er het principe van gedeelde ethiek wat staat voor de aanwezigheid van gedeelde waarden bepaald door een goed ontwikkeld geweten van individuen en bedrijven. Goodpaster voegt daaraan wel toe dat het vertrouwen in de vrije markt kwetsbaar is.¹²³ Met de verkiezing van President Trump keert de houding van de overheid zich mogelijk tegen verdere ontwikkeling van CSR. Maar internationaal wordt MVO steeds belangrijker, waardoor multinationals waarschijnlijk door zullen gaan met MVO.¹²⁴

---

¹²⁰ M. Weber, *De Protestantse ethiek*, 53-56

¹²¹ A. Thoby, 'Capitalism as religion', *Perspectives on Economic Theory, The Student Economic Review Vol. XXVI*, (2012), 161-171 (169).

¹²² B. McCormick, 'Benjamin Franklin: Founding Father of American Management', *Business Horizons*, 44 (2001), 2 10 (3-5).

¹²³ K. E. Goodpaster, (2013) 'Tenacity: The American Pursuit of Corporate Responsibility', *Business and Society Review*, 118, 4, 577-605 (579, 587).

¹²⁴ [Anoniem], 'INTERNATIONAL: Trump's election may reshape CSR.' *Oxford Analytica Daily Brief Service*, 6 februari (2017), <https://search-proquest-com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/docview/1867970499?accountid=17215>. Geraadpleegd 11 augustus 2017.

Door globalisering werd MVO een internationaal concept. De discussie over ondernemersethiek maakte in Amerika, Europa en de rest van de wereld een eigen ontwikkeling door. De ontwikkelingen in continentaal Europa worden gekenmerkt door een verschil in economisch systeem ten opzichte van het Angelsaksische neoliberale model. Bij dit zogenaamde Rijnlandse model is er meer samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven. Er bestaat een grotere publieke sector en meer regulering, wat gevolgen heeft voor MVO. Culturele verschillen leiden tot verschillende opvatting over wat maatschappelijk verantwoord is.¹²⁵ Onder invloed van de globalisering is er een neiging tot internationale standaardisering van MVO. De verschillen zijn daarbij nog groot vanwege verschillen in ideologie.¹²⁶

Om het vertrouwen in het bedrijfsleven te versterken hebben diverse universiteiten op initiatief van Harvard een vrijwillige eedaflegging toegevoegd aan hun MBA-opleiding.¹²⁷ Deze geeft afgestudeerden ethische richtlijnen, vergelijkbaar met ethische codes voor medisch personeel. *John Paul Rollert* constateerde dat een ethische code voor ondernemers niet nieuw was, de eerste ethische code in Amerika was geschreven door Benjamin Franklin.¹²⁸ *Deidre McCloskey* betoogt dat de welvaart niet het gevolg is van kapitalisme of andere instrumentele oorzaak. Volgens haar is de wereldwijd toegenomen welvaart het gevolg van ideeën. De ideeën die ontstonden bij de burgerij van de Lage Landen en Engeland. Ideeën over vrije handel en egalitarisme. Ideeën die ook bij Franklin te lezen zijn. Niet het ascetische van protestantse sekten, zoals Weber dacht, niet de *habits of the heart* die Alexis de Tocqueville vond bij Amerikanen, en ook niet een ideologische superstructuur van Marx waren de drijvers van de welvaart. Volgens McCloskey was het de burgerlijke cultuur, de zo verguisde bourgeoisie waartoe ook Franklin gerekend wordt, die heeft gezorgd voor een welvaartssprong.¹²⁹ McCloskey deelt een vertrouwen in de toekomst met Steven Pinker die de mensheid steeds minder gewelddadig ziet worden.¹³⁰ Als McCloskey gelijk heeft en MVO geen lege retoriek is, dan zullen de ideeën over maatschappelijke verantwoord ondernemen binnenkort een sociaal verantwoorde wereld creëren.

5.3 Reflectie

Het is verleidelijk om te spreken over het eind van de geschiedenis van MVO, omdat MVO aan het eind van haar evolutie lijkt te zijn gekomen nu het een geaccepteerd en integraal onderdeel is van veel bedrijven. In deze eeuw is de aandacht voor MVO exponentieel gegroeid. Diverse invullingen en nog veel meer definities zijn voorgesteld en

---

¹²⁵ C. Lakshman, e.a., 'Ethics Trumps Culture? A Cross-National Study of Business Leader Responsibility for Downsizing and CSR Perceptions', *Journal of Business Ethics*, 125, 1 (2014), 101-119 (119).

¹²⁶ S. Hou, en Li, L., 'Reasoning and differences between CSR theory and practice in china, the united states and europe.', *Journal of International Business Ethics*, 7, 1, (2014), 19-30.

¹²⁷ Zie: *MBA OATH, responsible value creation*. <http://mbaoath.org/take-the-oath/>. Geraadpleegd 11 augustus 2017.

¹²⁸ J.P. Rollert, 'Ben Franklin's MBA Oath', *Harvard Business Review*, 28 juli (2010), <https://hbr.org/2010/07/ben-franklins-mba-oath>. Geraadpleegd 11 augustus 2017.

¹²⁹ D. McCloskey, *Bourgeois Equality, How ideas, not Capital or Institutions, enriched the World*, (Chicago: The university of Chicago Press, 2016), XI-XIII.

¹³⁰ S. Pinker, *The better angels of our nature: why violence has declined*, (London : Viking, 2011).

uitgeprobeerd. Het denken over MVO werd systematischer door de academische behandeling van het onderwerp, maar dit leidde niet tot consensus over de invulling van het begrip. De enige consensus lijkt te zijn dat MVO een betwist concept is. Veel artikelen, evenals deze masterproef, beginnen met de constatering dat MVO geen eenduidig begrip is. Het feit dat MVO geen algemeen geaccepteerde definitie kent, kan er toe leiden dat het vervangen zal worden door een ander begrip, zoals duurzaam ondernemen. Maar ook bij duurzaam ondernemen draait om het spanningsveld tussen maatschappij en onderneming, waarover discussie zal zijn zolang er onderneming zijn. MVO is in de basis een politiek concept. De invulling is sterk afhankelijk van heersende politieke en publieke opvattingen, waaruit de dynamiek verklaard kan worden. Ondanks het gebrek aan consensus over de inhoud van MVO is er een tendens naar standaardisering en meetbaarheid, zodat het makkelijker wordt om inspanningen en resultaten van verschillende bedrijven met elkaar te vergelijken. Er bestaan al een ISO-norm, een internationale standaard, voor de invoering van MVO-beleid. De invulling daarvan is nog vrij. Zelfs als er een algemeen geaccepteerde invulling van de norm ontstaat zal deze zich aan moeten blijven passen. Zoals Erwin Dodd schreef dat wetten voortkomen uit de publieke opinie, zo geldt dat ook voor MVO. Duurzaamheid is nu een speerpunt van MVO omdat klimaatverandering maatschappelijke aandacht heeft. Beïnvloeding van de publieke opinie zal dus ook effect hebben op MVO. Vandaar dat Benjamin Franklin een uitstekend historisch voorbeeld voor MVO is, hij wist hoe hij de populaire opinie moest beïnvloeden en gebruikte deze kennis, behalve voor zijn eigen gewin, vooral ook voor de verspreiding van de deugd. De huidige vorm van MVO kan beschouwd worden als een terugkeer naar de dagen van Franklin waarin de hele onderneming doortrokken was van de normen en waarden van de individuen. Nu echter zijn het de individuen die zich richten naar de normen en waarden van de onderneming. Als deze samenvallen omdat eigenbelang en publiek belang samenvallen ontstaat een krachtige symbiose. In de praktijk is dit utopie, zodat het een continu zoeken zal zijn naar waarden en normen. In de inleiding werd het *charter* genoemd waarmee een onderneming werd opgericht die de kolonisatie van Amerika op zich zou nemen, waarbij een onderneming altijd de publieke zaak moest dienen. Een simpele oplossing lijkt om deze geschrapte bepaling opnieuw in te voeren. Maar dan blijft de vraag wanneer er sprake is van het dienen van de publieke zaak, Friedman en Franklin zouden daar verschillend over denken. Een *charter* kan ook ingetrokken worden door de overheid, een eind aan een bedrijf betekent ook een eind aan de discussie. Maar de voordelen van ondernemingen wegen vooralsnog op tegen de nadelen. De geschiedenis van MVO zal zich dus voortzetten, al is er een einde gekomen aan *deze* geschiedenis van MVO.

6 Besluit

"The charm of history and its enigmatic lesson consist in the fact that, from age to age, nothing changes and yet everything is completely different." ¹³¹, - Aldous Huxley.

Een geschiedenis van MVO in de Verenigde Staten is hier in grote stappen weergegeven. Belangrijke ontwikkelingen die vormgaven aan het denken over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven zijn genoemd, waarbij een beperkte selectie voorbeelden dienden ter illustratie. Er zijn tot slot enkele tendensen te schetsen in de ontwikkeling van MVO. In Franklins eeuw was MVO verbonden met de individuele ondernemer, die op zijn beurt deel uitmaakte van een relatief kleine gemeenschap. Onderling vertrouwen speelde een belangrijke rol. Het was moeilijk om veel af te wijken van de gangbare normen. Het denken van Benjamin Franklin past op vele manieren binnen de geschiedenis van MVO. Dit geldt voor zijn eigen ondernemingsethiek en zijn rol als journalist, filantroop, uitvinder en overheidsfunctionaris. De maatschappelijke betrokkenheid was altijd groot, maar ook de drang naar welvaart. Maar net zomin als Adam Smiths *Wealth of Nations* een argument voor laissez-faire kapitalisme is, is de *Way to Wealth* een excuus voor ongebreidelde zelfverrijking. Franklin gaf morele gedragsregels die beloond zouden worden met welvaart. Het verdienen van geld was niet zondig, maar was de welverdiende beloning voor een deugzaam leven.

Met de groei van bedrijven ging het individu op in steeds groter worden organisaties. Hoewel bedrijven nog steeds moesten bouwen op vertrouwen, werd de afstand tussen individuele werknemers en bedrijfseigenaren steeds groter, waardoor een persoonlijke band verdween. De impact van sociale uitbuiting leek door de omvang van de bedrijven veel groter. Dit leidde tot protesten van werknemers, de kerk en consumenten. Hieruit bleek dat een belangrijke drijfveer voor MVO juist het onverantwoorde gedrag van ondernemingen was. De media speelde een belangrijke rol in het vormen van de publieke opinie en daarmee van MVO. Al waren er bedrijven die MVO vrijwillig uit idealistische, vaak religieuze, overtuiging toepasten. Tijdens perioden van economische voorspoed was er een grotere bereidheid van bedrijven om een socialer beleid te voeren. De crisissen leidde weliswaar tot een afbraak van dit beleid, maar ook tot extra overheidsregulering waarmee MVO in stand gehouden werd. Deregulering had een tegenovergesteld effect en leidde tot nieuwe sociale schandalen, maar een vrije markt bleef het uitgangspunt. De verdere professionalisering van grote bedrijven en een scheiding van management en eigenaren leidde tot een hernieuwd debat over de verantwoordelijkheden van bedrijven. De *stakeholders* kregen daarbij steeds meer aandacht.

Het begrip MVO werd het best omschreven concept om de relatie tussen bedrijf en maatschappij te beschrijven, ondanks het gebrek aan een eenduidige definitie. MVO had nu betrekking op de onderneming in plaats van de ondernemer. Van het bedrijf wordt een eigen ethiek verwacht ongeacht de persoonlijke overtuigingen van de eigenaren. MVO blijft een dynamisch concept dat verandert naar gelang de politieke overtuigingen en publieke opinie. De meeste van Franklins deugden zullen niet snel opduiken in de richtlijnen van een hedendaags bedrijf, maar Franklins egalitarisme bleek kenmerkend voor de Verenigde Staten. Dit hield geen inkomensgelijkheid in, maar een

---

¹³¹ A. Huxley, *The Devil of Loudon*, (Londen: Chatto and Windus, 1952).

standenloze meritocratische samenleving. Het was slechts enkelen gegeven om, zoals Franklin, daadwerkelijk van armoede tot grote rijkdom te komen. Toch bleef dit onderdeel van de Amerikaanse droom.

In de inleiding is het verband van MVO met kapitalisme gelegd. Evenals MVO is kapitalisme een betwist concept dat ideologisch geladen is. Een geschiedenis van deze concepten bevat daardoor, vaak ongemerkt, ook ideologieën. Rockefeller kan voorgesteld worden als een *robber baron*, maar ook als een subliem manager van een efficiënte industrie die een enorme welvaart bracht voor grote groepen mensen. Daarom kan ook Friedmans afwijzing van MVO niet eenvoudig afgedaan worden als een pleidooi voor de belangen van aandeelhouders. Het pleidooi werd gevoerd met de overtuiging dat vrij ondernemerschap op de meest efficiënte wijze welvaart creëert voor de samenleving. De argumenten voor en tegen MVO kunnen iedere keer opnieuw herhaald worden en onder veranderende omstandigheden en in andere woorden nieuw licht te lijken werpen op wat in wezen hetzelfde probleem is dat terug te voeren is om een strijd tussen belangen.

Deze ideeëngeschiedenis pretendeert natuurlijk niet uitputtend te zijn, maar werden sleutelmomenten uitgelicht. Het werd geschreven vanuit een interesse voor geschiedenis, economie en filosofie. Het filosofisch gehalte is daardoor beperkt; het gebruik van de term MVO voor de twintigste eeuw zal sommige historici tegen de haren strijken; veel economen interesseren zich überhaupt niet voor geschiedenis (of filosofie). Het onderzoek kent dus haar beperkingen, maar de combinatie biedt ook voordelen. Ideeën zijn volgens mij makkelijker te begrijpen als de historische context erbij gegeven wordt, al bestaat ook het gevaar om oorzakelijke verbanden te trekken die er niet zijn. Het egalitarisme van Franklin staat in een ander licht met de kennis dat slavernij geaccepteerd werd en kan worden verklaard vanuit zijn eigen middenklasse achtergrond. De ondernemingsethiek van Franklin kent grote verschillen met hedendaags MVO, maar ook opvallende gelijkenissen. De roep om ethische normen bij multinationals kan vergeleken worden met het streven naar deugd bij Franklin. Andere woorden, maar de onderliggende gedachte bleef dat bedrijven niet ten koste van anderen geld moesten verdienen, maar ten dienste van anderen.

Ondanks de filosofische vragen, over eigendomsrechten, rechtvaardigheid, manipulatie, beloningen, belastingontduiking, corruptie, uitbuiting en vele andere die MVO oproept houden relatief weinig filosofen zich rechtstreeks met het onderwerp bezig. Filosofie was indirect invloedrijk, maar de ontwikkeling van MVO leek meer een zaak van ondernemers, economen en juristen, onder invloed van de publieke opinie. Zelfs op het gebied van *business ethics* is er relatief weinig aandacht van filosofen.¹³² Misschien komt dit omdat toegepaste filosofie volgens sommige filosofen een contradictie in termen is, hoewel er voldoende aandacht bestaat voor bijvoorbeeld politieke filosofie. Gezien de invloed die bedrijven hebben op de samenleving lijkt een grotere aandacht van filosofen voor ondernemersethiek gerechtvaardigd. Zeker als de wereld gevormd wordt door ideeën, zoals McCloskey betoogde, hebben filosofen de zakenwereld wat te bieden. Ideeën genoeg.

---

¹³² Moriarty, Jeffrey, M., "Business Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2017 Edition)*, E.N. Zalta (red.) (2017), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/ethics-business/>. Geraadpleegd 12 augustus 2017.

Bibliografie

- Aerts, E. 'La religione nell'economia. L'economia nella religione. Europa 1000-1800.', Religione e istituzioni religiose nell'economia europea. 1000-1800: Atti della Quarantatreesima Settimana di Studi, 8-12 maggio 2011, F. Ammannati, red., Firenze (2012).
- [Anoniem], 'INTERNATIONAL: Trump's election may reshape CSR.' *Oxford Analytica Daily Brief Service*, 6 februari (2017), <https://search-proquest-com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/docview/1867970499?accountid=17215>. Geraadpleegd 11 augustus 2017.
- Asongu, J.J., 'The History of Corporate Social Responsibility', *Journal of Business and Public Policy*, 1, 2 (2007), 1-18.
- Baden, D. 'A reconstruction of Carroll's pyramid of corporate social responsibility for the 21st century' *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 1, 1 (2016), 1-15.
- Baida, P. *Poor Richard's Legacy, American Business Values from Benjamin Franklin to Michael Milken*, (New York: Quill William Morrow, 1990)
- , 'Harvard's Capitalist Experiment', *American Heritage*, 28, 8, december (1987)
<http://www.americanheritage.com/content/harvard%E2%80%99s-capitalist-experiment>. Geraadpleegd 27 juli 2017.
- Bakan, J. *The corporation: the pathological pursuit of profit and power*, (New York: Free Press, 2004).
- Barić, A., 'Corporate social responsibility and stakeholders: Review of the last decade (2006-2015)', *Business Systems Research*, 8, 1 (2017), 133-146
- Bartley, T. en C. Child, 'Movements, Markets and Fields: The Effects of Anti-Sweatshop Campaigns on U.S. Firms, 1993-2000', *Social Forces*, 90, 2, december (2011), 425-451.
- Berle, Jr., A. A., 'Corporate Powers as Powers in Trust', *Harvard Law Review*, 44, 7, mei (1931), 1049-1074.
- , *The Twentieth-Century Capitalist Revolution*, (Londen: MacMillan & Co., 1955).
- Brandeis, L. D., *Business- A Profession*, (Boston: Small, Maynard & Company, 1914).
- Carnegie, A. 'The Gospel of Wealth. II' *The North American Review*, 183, 604, 7 december (1906), 1096-1106.
- , 'Wealth' *The North American Review*, 266, 3, september (1981) 60-64.
- Carroll, A.B., 'Carroll's pyramid of CSR: taking another look', *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 1,1, (2016), 1-8.
- , "Corporate Social Responsibility Evolution of a Definitional Construct", *Business & Society*, 38, 3, September (1999), 268-295.
- Cochran, P.L., 'The evolution of corporate social responsibility', *Business Horizons*, 50 (Elsevier, 2007), 449-454.
- D. Chalmers, "From Robber Barons to Industrial Statesmen: Standard Oil and the Business Historian", *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 20, 1 (October 1960), 47-58.
- Dahlsrud, A., 'How corporate social responsibility is defined: an analysis of 37 definitions', *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15, 1, January 2008, 1-13.
- Dempsey, B. 'The Roots of Business Responsibility', *Harvard Business Review*, 27, 4, juli 1949, 393-404.
- Dodd, Jr., E. M., 'For Whom Are Corporate Managers Trustees?', *Harvard Law Review*, 45, 7 (New York: The

Dubbink, W. en L. van Liedekerke, 'A Neo-Kantian Foundation of Corporate Social Responsibility', *Ethical Theory and Moral Practice*, 12, 2, april (2009), 117-136.

Harvard Law Review Association, May, 1932), 1145-1163.

Fiering, N.S., 'Benjamin Franklin and the Way to Virtue', *American Quarterly*, Vol. 30, 2 (The John Hopkins University Press, Summer, 1978), 199-223.

Foucault M., *De woorden en de dingen, Een archeologie van de menswetenschappen*, vert. W. van der Sar, (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2012).

Franklin, B., *De Autobiografie*, vert. M. Van Gelder (Gorredijk: Bornmeer, 2008), 111-120.

Frasca, R. Benjamin Franklin's Printing Network, disseminating Virtue in Early America, (Columbia: University of Missouri Press, 2006).

-, 'From Apprentice to Journeyman to Partner: Benjamin Franklin's Workers and the Growth of the Early American Printing Trade', *Philadelphia: The Pennsylvania Magazine of history & biography*, Vol. CXIV, 2, april (1990), 229-248.

Fredericks, W. 'Corporate Social Responsibility: Deep Roots, Flourishing Growth, Promising Future', in *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*, A. Crane, e.a. (red.) (Oxford: Oxford University Press, 2008), 522-531.

Friedman, M., 'The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits', *New York Times Magazine*, 13 September (1970), <http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html>. Geraadpleegd 13 augustus 2017.

Goodpaster, K.E. (red.), Carroll, A.B., e.a., *Corporate Responsibility, The American Experience*, (Cambridge University Press, New York, 2012).

-, *Corporate Social Responsibility, the shape of a history, 1945-2004*, (Center for Ethical Business Cultures, 2005), http://www.cebcglobal.org/wp-content/uploads/2015/02/CSR-The_Shape_of_a_History.pdf. Geraadpleegd 7 Augustus 2017.

-, 'Tenacity: The American Pursuit of Corporate Responsibility', *Business and Society Review*, 118, 4 (2013), 577-605.

Granger, B.I., *Benjamin Franklin, An American Man of Letters*, (Ithaca, NY: Cornell University Press 1964).

Griswold, E. 'How 'Silent Spring' ignited the Environmental Movement', *The New York Times Magazine* 21 Sept. 2012. <http://www.nytimes.com/2012/09/23/magazine/how-silent-spring-ignited-the-environmental-movement.html>. Geraadpleegd 31 juli 2017.

Hayek, F.E., *The road to serfdom*, (London: Routledge, 2006).

Haynes, K. (red.), A. Murray (red.) en J. Dillard (red.), *Corporate Social Responsibility, A research handbook*, (New York: Routledge, 2013).

Heald, M., *The Social Responsibilities of business, company and community, 1900-1960*, (Cleveland: The Press of Case Western Reserve University, 1970).

Heath, C. 'Righteous Robber Barons? Rzeznik, Thomas F., Church and Estate: Religion and Wealth in Industrial-Era Philadelphia', *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 15, 1 (2016), 124-125.

Higgs, R. 'Wartime Prosperity? A Reassessment of the U.S. Economy in the 1940s', *The Journal of Economic History*, 52, 1, maart (1992), 41-60.
<https://founders.archives.gov/documents/Franklin/01-10-02-0043>. Geraadpleegd 29 April 2017.

Hou, S. en Li, L., 'Reasoning and differences between CSR theory and practice in china, the united states and europe.', *Journal of International Business Ethics*, 7, 1, (2014), 19-30.

Hume, D., Letter to Benjamin Franklin, 10 May 1762, (Philadelphia: American Philosophical Society).

Johnson, L. 'Law and Legal Theory in the History of Corporate Responsibility: Corporate Personhood', *Seattle University Law Review*, 35 (2012), 1135-1164.

Jones, B., Bowd, R., Tench, R., 'Corporate irresponsibility and corporate social responsibility: competing realities', *Social Responsibility Journal*, (2009), 300-310.

Jones, G. (red.) en J. Zeitlin (red.), *The Oxford handbook of Business History*, (New York: Oxford University Press, 2007).

Lakshman, C., e.a., 'Ethics Trumps Culture? A Cross-National Study of Business Leader Responsibility for Downsizing and CSR Perceptions', *Journal of Business Ethics*, 125, 1 (2014), 101-119.

Leo Lemay, J.A., *The Life of Benjamin Franklin, volume 1, Journalist, 1706-1730* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006).

-, *The Life of Benjamin Franklin, volume two, Printer and Publisher, 1730-1747* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006).

-, *The Life of Benjamin Franklin, volume 3, Soldier Scientist, and Politician, 1748-1757*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009).

Lindenmeier, J., Schleer, C., & Priel, D., Consumer outrage: Emotional reactions to unethical corporate behavior. *Journal of Business Research*, 65, 9, (2012), 1364–1373.

Lovins, A.B., L. H. Lovins, en P. Hawken, 'A Road Map for Natural Capitalism', *Harvard Business Review*, juli-augustus (2007), 172-183.

MacIntyre, A., *The Nature of the Virtue*, The Hastings Center Report, Vol. 11, 2 (Garrison, NY: The Hastings Center, April 1981), 27-34.

McCloskey, D., *Bourgeois Equality, How ideas, not Capital or Institutions, enriched the World*, (Chicago: The university of Chicago Press, 2016).

McCormick, B., 'Benjamin Franklin: Founding Father of American Management', *Business Horizons*, 44 (2001), 2-10.

McGuire, J.W., 'The Social Responsibility of the Corporation.' Speech. *Academy of Management Proceedings*, december (1964), 21-28.

McHanon, A.M. "'Small Matters": Benjamin Franklin, Philadelphia, and the "Progress of Cities"', *The Pennsylvania Magazine of History & Biography*, 116 (1992), 157-182.

Moriarty, J., 'Business Ethics', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), E.N. Zalta (red.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/ethics-business/>. Geraadpleegd 31 juli 2017.

Petit, T.A., 'Making Socially Responsible Decisions', *The Academy of Management Journal*, 9, 4, dec. (1966), 308-317.

Pinker, S., *The better angels of our nature: why violence has declined*, (London : Viking, 2011).

Porter, M. en M. Kramer, 'The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy', *Harvard Business Review*, Dec. 2012. <http://www.expert2business.com/itson/Porter%20HBR%20Corporate%20philanthropy.pdf>. Geraadpleegd 7 Augustus 2017.

Reich, R., *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, (New York: Alfred A. Knopf, 2007).

Rockefeller, J.D., *Random Reminiscences of Men and Events*. The Project Gutenberg EBook, (New York: Doubleday, Page & Company, 1909).

Saltman, K.J. 'Learning to Be a Psychopath: The Pedagogy of the Corporation' M. A. Raja et al. (red.), *Critical Pedagogy and Global Literature* (2013), 47-48.

Seele, P. 'Business ethics without philosophers? Evidence for and implications of the shift from applied philosophers to business scholars on the editorial boards of business ethics journals', *Metaphilosophy*, 47, 1, januari (2016), 75-91.

Shrivastava, P., Ivanova, O., 'Inequality, corporate legitimacy and the Occupy Wall Street movement', *Human Relations*, 68, 7 (2015), 1209-1231.

Spector, B., "' Business Responsibilities in a Divided World": The Cold War Roots of the Corporate Social Responsibility Movement', *Enterprise & Society*, 9, 2, juni (2008), 314-336.

Stout, H.S., *The New England Soul, Preaching and Religious Culture in Colonial New England*, (Oxford: Oxford University Press 1986).

Skemp, S.L., 'The Elusive Benjamin Franklin', *Reviews in American History*, 33, 1, maart (2005), 1-7.

Thoby, A. 'Capitalism as religion', *The Student Economic Review Vol. XXVI*, (2012), 161-171.

Thoreau, H.D. *Walden, Or, Life in the Woods*, (Boston en New York: Houghton, Mifflin and Company, 1897).

Tolles, F.B. 'Benjamin Franklin's Business Mentors: The Philadelphia Quaker Merchants', *The William and Mary Quarterly*, 4 (1947), 60-69.

Versen, C.R. 'What's Wrong with a Little Social Darwinism (In Our Historiography)?', *The History Teacher*, 42, 4, augustus (2009), 403-423.

Vogel, D. 'The Ethical Roots of Business Ethics', *Business Ethics Quarterly*, 1, 1, januari (1991), 101-120.

Weber, M., *De Protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*, M. Wildschut (vert.), (Amsterdam: Boom 2012).

Whitehouse, 'Corporate Social Responsibility: Views from the Frontline', *Journal of Business Ethics*, 63, 3, februari (2006), 279-296.

Samenvatting

In deze masterproef wordt het denken over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) in de Verenigde Staten behandeld. Startpunt is de vraag hoe het gedachtegoed van Benjamin Franklin zich verhoudt tot MVO. Franklin had een uiterst morele visie op ondernemen. Hij stelde een eigen lijst met deugden op, waarmee hij protestantse waarden onderschreef als hard werken en zuinigheid. Hij pionierde met filantropische initiatieven en was een verdediger van het vrije woord. Maar hij streefde ook naar welvaart. In zijn geschriften werden puriteinse en kapitalistische waarden gecombineerd. MVO was niet expliciet aanwezig tot de twintigste eeuw, maar moreel handelen was in Franklins tijd een vereiste bij het ondernemen. Franklin verspreide zijn deugden via zijn drukpers. In de volgende eeuw zou de pers immoreel handelen van grote bedrijven onder de aandacht van het publiek brengen. Bedrijven waren tot ongekende omvang gegroeid dankzij hun juridische vorm als rechtspersoon en door beperkte aansprakelijkheid van aandeelhouders. Slechts weinig bedrijven pakten maatschappelijke problemen aan. Verbeteringen moesten komen van de overheid die daartoe aangezet werd door de publieke opinie en vakbonden. De verantwoordelijkheden van bedrijven werden onderwerp van discussie naast het grotere debat over economische systemen. MVO zocht een balans tussen vrijemarktkapitalisme en socialisme. De angst voor communisme gaf impulsen aan het MVO-debat tijdens de koude oorlog. Om de vrije markt te behouden werden bedrijven opgeroepen om sociale verantwoordelijkheid te nemen. Het debat tussen voor- en tegenstanders van MVO viel in het voordeel van MVO uit. MVO werd een integraal onderdeel van het management. MVO werd daarbij steeds meer gepresenteerd als een instrument dat bijdroeg aan de winst in plaats van alleen als een kostenpost. In deze eeuw is MVO het meest volledige concept om de relatie tussen bedrijf en maatschappij te beschrijven. De integratie van bedrijfsethiek (business ethics) met MVO benadrukt het belang van ethisch gedrag binnen het gehele bedrijf. Toch speelde filosofen een beperkte rol. MVO is met name indirect beïnvloed door filosofen. Gezien de enorme invloed van bedrijven op de samenleving verdient MVO meer aandacht. Deze masterproef moet aantonen dat Benjamin Franklin een rol heeft in de geschiedenis van MVO en dat filosofen een rol hebben de verdere ontwikkeling van dat idee.

Aantal woorden hoofdtekst: 20.266